

PROSTOR

18 [2010] 1 [39]

ZNANSTVENI ČASOPIS ZA ARHITEKTURU I URBANIZAM
A SCHOLARLY JOURNAL OF ARCHITECTURE AND URBAN PLANNING

POSEBNI OTISAK / SEPARAT | OFFPRINT

ZNANSTVENI PRILOZI | SCIENTIFIC PAPERS

42-61

ZORISLAV HORVAT

STILSKA STRATIGRAFIJA BURGOVA 13.-15.
STOLJEĆA U KONTINENTALNOJ HRVATSKOJ

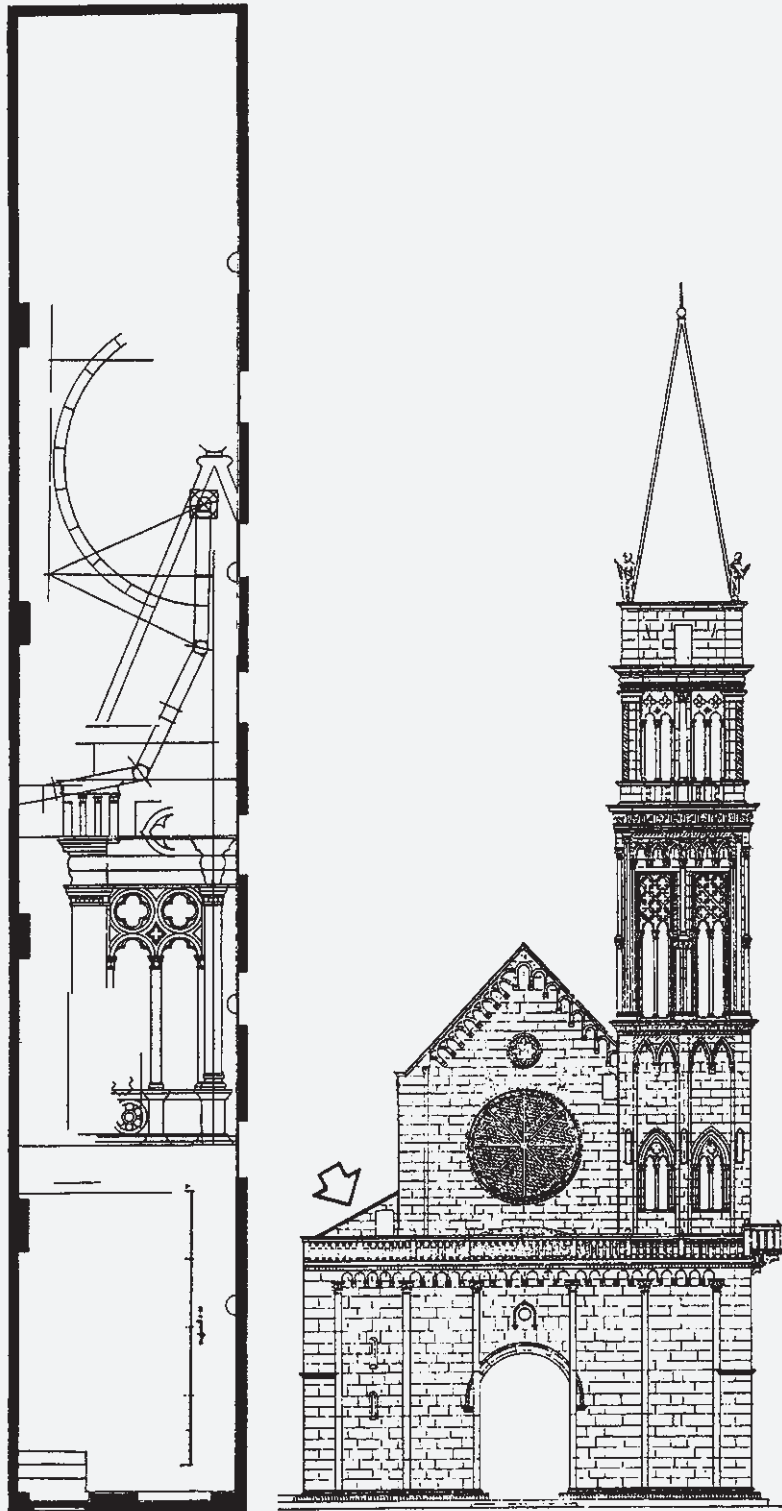
IZVORNI ZNANSTVENI ČLANAK
UDK 728.81(497.5)"12/14"

STYLISTIC STRATIGRAPHY OF 13TH-15TH CENTURY
CASTLES IN CONTINENTAL CROATIA

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER
UDC 728.81(497.5)"12/14"

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU, ARHITEKTONSKI FAKULTET
UNIVERSITY OF ZAGREB, FACULTY OF ARCHITECTURE

ISSN 1330-0652
CODEN PORREV
UDK | UDC 71/72
18 [2010] 1 [39]
1-266
1-6 [2010]

SL. 1. PRIMJER SREDNJOVJEKOVNOGA NAČINA CRTANJA:
 ZVONIK TRIPUNA BOKANIČA IZ 16. ST., NACRTAN
 NA KROVNOJ TERASI KATEDRALE U TROGIRU
 FIG. 1 MEDIEVAL TECHNIQUES OF DRAWING:
 BELFRY BY TRIPUN BOKANIĆ (16TH C.) DRAWN ON THE
 PORTICO TERRACE OF TROGIR CATHEDRAL

ZORISLAV HORVAT

HR – 10340 Vrbovec, Zagrebačka 17

Izvorni znanstveni članak

UDK 728.81(497.5)“12/14”

TEHNIČKE ZNANOSTI / ARHITEKTURA I URBANIZAM

2.01.04 – Povijest i teorija arhitekture

i zaštita graditeljskog naslijeđa

Članak primljen / prihvaćen: 5. 10. 2009. / 1. 6. 2010.

HR – 10340 Vrbovec, Zagrebačka 17

Original scientific paper

UDC 728.81(497.5)“12/14”

TECHNICAL SCIENCES / ARCHITECTURE AND URBAN PLANNING

2.01.04 – HISTORY AND THEORY OF ARCHITECTURE

AND PRESERVATION OF THE BUILT HERITAGE

ARTICLE RECEIVED / ACCEPTED: 5. 10. 2009. / 1. 6. 2010.

**STILSKA STRATIGRAFIJA BURGOVA 13.-15. STOLJEĆA
U KONTINENTALNOJ HRVATSKOJ****STYLISTIC STRATIGRAPHY OF 13TH-15TH CENTURY CASTLES
IN CONTINENTAL CROATIA****BURG
KONTINENTALNA HRVATSKA
STRATIGRAFIJA
13.-15. STOLJEĆE****CASTLE
CONTINENTAL CROATIA
STRATIGRAPHY
13TH-15TH CENTURY**

Burgovi kontinentalne Hrvatske pripadaju srednjoeuropskom stilskom oblikovanju, ali s lokalnim zasadama, pa i utjecajima primorskih gradnji. Nazočni su stilovi romanike, gotike i renesanse, a u prijelaznim razdobljima stilovi se miješaju. S obzirom na slabiju sačuvanost hrvatskih burgova, stil nalazimo u naizgled kolateralnim pojedinostima, u načinima zidanja, strukturi tlocrta, primijenjenim mjerama, u načinu projektiranja cjeline i profilacija kvadrangulacijom, omjerima.

Castles in continental Croatia belong to Central European stylistic idioms but contain elements based on local principles and influences of coastal architecture. They feature the Romanesque, Gothic and Renaissance styles which merge in transitional periods. Due to insufficient preservation of Croatian castles, evidences of styles can be found in construction methods, ground plans, units of measurement, designs of entire buildings and profiles created by quadrangulation, proportions.

UVOD

INTRODUCTION

Pripadnost stilu u arhitekturi pripadnost je nekim zakonitostima i običajima u materijalu, projektiranju, oblikovanju i gradnji tijekom određenih odsječaka vremena. Još treba reci da stil ne određuju samo monumentalne građevine kao Notre-Dame u Parizu ili burg Pierfond u Francuskoj ili kölnska katedrala, jer je život srednjega vijeka mnogo dublji, raznolikiji, iznenadniji. I male i velike građevine gradili su isti ljudi: znanje gradnje bilo je posvuda potrebno, radilo se samo o razini složenosti. Građeni su i manji i sasvim mali objekti, gdje stil označuje možda samo način izvedbe lica zida, primijenjena mjera, tlocrt, način uporabe materijala, format opeke. Jer u svakom stilu postoji niz mogućnosti oblikovanja i gradnje bilo kojeg i bilo kakva objekta, a stilske se pojedinosti mogu reducirati do minimuma, do četiri zida, a da ta građevina, ma koliko nevažna i skromna, pripada svom vremenu i stilu toga doba te da je po tome prepoznatljiva. Ovakva je većina građevina i u Europi, pa i u nas.

Ovdje ćemo razmatrati nazočnost stila na starim gradovima – burgovima/kastrumima/plemickim gradovima – kao svakodnevnim uporabnim građevinama tijekom kasna srednjega vijeka, od kraja 12. do početka 16. stoljeća. A tijekom tih 450 godina gradnje i njihova trajanja, a zatim i nestanka, izmijenilo se više stilova, pa i međustilova, uobičajeno nazivanih – predromanika, romanika, gotika i renesansa. Inačice, varijacije unutar stilova i

njihovo miješanje dalo je mnogo različitosti u oblikovanju: to su prijelazne faze, gdje su primijenjene značajke i starijeg stila i onoga novog, u nastajanju, u načinu prihvaćanja novoga, negdje drugdje već formiranog stila. To su tzv. prijelazni, romaničko-ranogotički stil i kasnogotički stil s prihvaćanjem renesansnih pojedinosti, renesansnoga duha. Ovaj prijelaz oblikovanja jednim stilom na drugi tekao je dosta polako i postupno.

Naša srednjovjekovna realnost često u arhitekturi odstupa od ovih teoretskih stilskih podjela, pa i ne samo ona, svojim načinom razmišljanja, potreba i rada – realizacije, a uz upornost tradicije i materijala koji je bio na raspolaganju. Ljubo Karaman, povjesničar umjetnosti starije generacije, razvrstava ovako ove naše specifične varijacije, koje se odnose ne samo na arhitekturu već i općenito na umjetnost:¹

1) Provincijska / provincijalizirana umjetnost i arhitektura: „Umjetnost ladanjskog kraja, koja se razvija u sjeni većih kulturnih središta, a u okviru svojih skromnijih gospodarskih i socijalnih prilika.”

2) Umjetnost / arhitektura granične sredine: „Kraj na granici dva bitno različita umjetnička kruga i stoji pod utjecajem oba.”

3) Periferijska umjetnost / periferijska arhitektura: „Kraj koji u stanovitom rastojanju od vodećih kulturnih krajeva prima pobude iz više strana, usvaja ih i prerađuje, razvijajući samostalnu umjetničku djelatnost na vlastitom tlu. Takve sredine realiziraju široke sinteze umjetničkih oblika različita podrijetla u prostoru i vremenu, tj. iz oblika koji ne potječu samo iz različitih krajeva, nego su značajni za vremenski različite stilske periode. U periferijskoj sredini duboko ukorijenjeni oblici nekog podrijetla održavaju se dugo čak i onda kada u tu sredinu dostruje novi stilski oblici; tako nastaju zanimljive jake retardacije stila i dugotrajne faze prijelaznih ili miješanih stilova na prijelazu iz jednog stilskeg razdoblja u drugo... Najzanimljivijom crtom periferijske sredine čini se da je sloboda razvoja, koju takva sredina nesputana autoritetom majstora i njihovih sjajnih spomenika, daje ponekad majstorima, koji u njoj rade.”²

Nas ce ovom prigodom zanimati najviše ova treća jer su domaće situacije s burgovima upravo takve. Lj. Karaman još zaključuje da se ova konstatacija ‘periferijske umjetnosti’ treba shvatiti elastično... Kad se sagleda stanje stila kroz stilsku stratigrafiju, očito je da se njegova definicija ‘periferijske umjetnosti/ arhitekture’ može prihvatiti za mnoge naše burgove u Hrvatskoj i Slavoniji.

¹ KARAMAN, 1963: 7

² KARAMAN, 1963: 7

OPĆENITO – POČETCI

INTRODUCTION – THE BEGINNINGS

Naša se srednjovjekovna arhitektura u samim početcima razvija u krajevima s dosta šuma kao drvena arhitektura, koju stilski zaista ne možemo razvrstati iz više razloga, a onaj najvažniji jest da i ne znamo kako je izgledala. U literaturi se često spominje da je način gradnje u početku najvjerojatnije bio kao u 'staroj domovini', ma što to značilo (Karpati? Poljska? Iran?). Ta se prva, najstarija razdoblja, odnose na doba prije 12. i početka 13. stoljeća, iako je drvene arhitekture, drvenih *castra* bilo tijekom cijeloga srednjeg vijeka (Sl. 2.). Ali, i oni su nam uglavnom nepoznati.

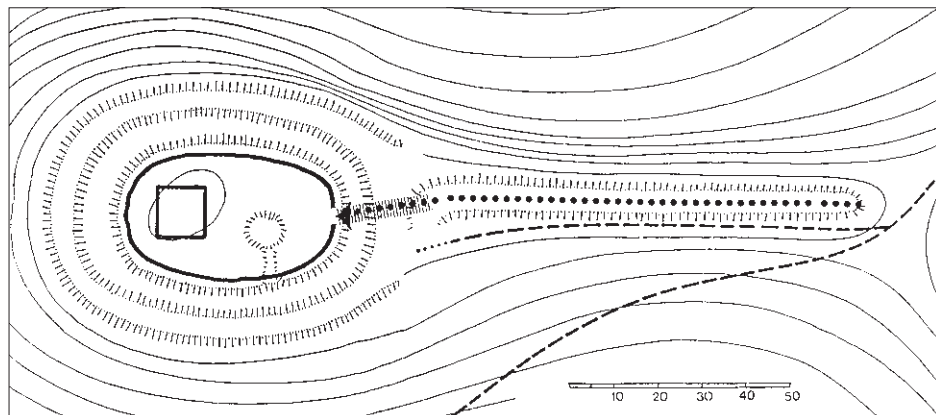
Potkraj 12. stoljeća – točnije 1193. godine – u Slavoniji se spominju tek neka imena 'mješta' ('loca') koja su poslije poznata kao imena burgova: Okić, Krapina i Podgorje. Okić, koji je mogao nastati i prije te godine, spominje se prvi put izričito kao castrum tek 1242. godine: "...hospites nostri de Zamobur prope castrum Oclych existens...".³ Ruševine Okića mogu nam mnogo toga reći, dok se najstariji dio burga Krapine tek nazire kao pravokutni tlocrt s barbakanom. Najzanimljivije je da je Krapina bila sjelo hercega Bele i kraljevski grad.⁴ O Podgorju je teško govoriti jer današnji ostaci odgovaraju kaštelu početka 16. stoljeća, a i sama bi pozicija trebala drukčije izgledati i vjerojatno biti negdje drugdje.

Okić je vjerojatno jedan od najzanimljivijih hrvatskih burgova jer njegovi zidovi pokazuju mnoge pregradnje, i to rane. Na najvišem, zapadnom kraju Okića nalaze se dvije dogradnje: starija od njih produljila je burg prema zapadu za 250 cm i povisila zidove za jednu etažu. Posljednja dogradnja produljuje Okić prema zapadu dodavanjem 'silja' (Sl. 4.), a čini se i podebljanjem zidova s unutrašnje strane za 110-153 cm, tako da je ukupna debljina 190-230 cm, ovisno o mjestu mjerenja. Ovu posljednju fazu vjerojatno treba pripisati dobu poslije Tatara, ugledanjem na situaciju nedalekoga – kasnije izgrađenog – Lipovca, što bi značilo da je gradnja Okića zaista stara.

PRVA POLOVICA 13. STOLJEĆA
(DO 1242. GODINE)FIRST HALF OF THE 13TH CENTURY
(TO 1242)

Početak 13. stoljeća spominju se u izvorima još neki burgovi:

- 3 SMICIKLAS, IV: 149, 164
- 4 KRUEK, 1997: 9-10
- 5 SMICIKLAS, III: 17, dok. 14
- 6 LASZOWSKI, 1902: 40
- 7 SZABO, 1920: 18

SL 2. BLAGUSA (OKOLICA SESVETA): PRIMJER DRVENOGA BURGA IZ 13. ST.

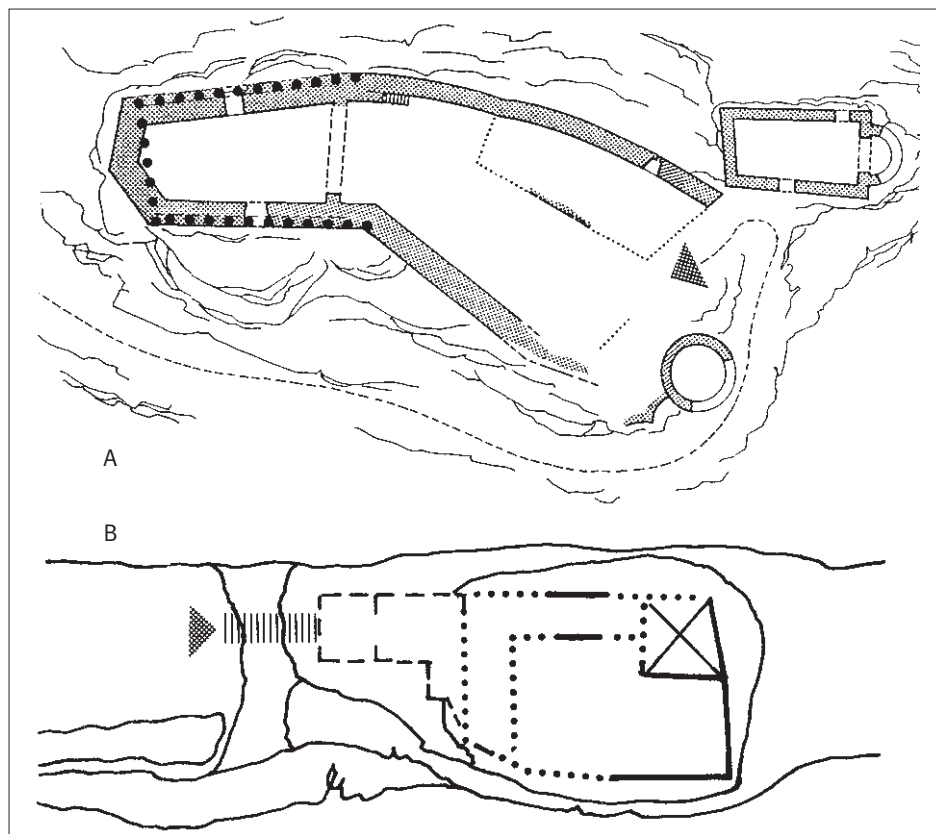
FIG. 2 BLAGUSA (VICINITY OF SESVETE): EXAMPLE OF A 13TH C. WOODEN CASTLE

- „castrum Nicola” u blizini Sv. Ivana Zeline (Donja Zelina)⁵ – 1202.
- „castrum Greben”, kraljev grad⁶ – 1209.
- „Cris, Varasd, Posega, Walkowa”,⁷ tj. Križevac, Varaždin, Požega, Vukovar – 1217.
- „castrum Gregorii” možda je Veliki Kalnik – 1227.

Međutim, to su većinom imena burgova koje poznajemo iz nešto kasnijih izvora. Osim već spomenutih Okića, Krapine, Koprivnice (Kamengrad?), i na Grebengradu (to je još jedan burg kralja Andrije) još stoje ostatci starijih

SL 3. TLOCRTI BURGOVA KRAJA 12. I PRVE POLOVICE 13. ST.: A – OKIĆ: TOČKASTO SU UCRTANE PRVA I DRUGA FAZA GRADNJE (DONJI DIO ZIDA); B – MALI KALNIK: TOČKASTO SU OZNAČENI VJEROJATNI POLOŽAJI BURGA, 13. ST.

FIG. 3 CASTLE GROUND PLANS, END OF THE 12TH AND 1ST HALF OF THE 13TH C.: A – OKIĆ, FIRST AND SECOND CONSTRUCTION STAGES, LOWER WALL SECTION (DOTTED); B – MALI KALNIK: POSSIBLE POSITION OF A 13TH C. CASTLE (DOTTED)

SL. 4. POGLED SA ZAPADA NA BURG OKIĆ
FIG. 4 EAST VIEW OF OKIĆ CASTLE

SL. 5. POLOŽAJ HRVATSKOG KASTRUMA U KRBAVI
KOD UDBINE, 12.-13. ST.
FIG. 5 LOCATION OF THE CROATIAN FORT IN KRBAVA
NEAR UDBINA, 12TH-13TH C.

faza gradnje toga burga.⁸ Bez obzira što je tijekom vremena i pregrađen i dograđen, ostaci govore o značajnijoj građevini 13. stoljeća.

U Hrvatskoj, između Velebita, Plješevice te Male i Velike Kapele, nalazimo stanoviti broj lokaliteta s minimalnim tragovima zida male debljine. O njihovim je položajima već prije bilo nešto rečeno,⁹ ponovimo još samo da su ove lokacije redovito izdvojene kamene litice koje su bile same po sebi utvrde (Sl. 5.). Recimo još da je faktura, lice zida njihovih minimalnih ostataka zida izvedeno lijepim, priklisanim komadima kamena, gotovo klesancima (Mogorić, Komić, Kurjak, Lička Ostrovica, Vitunj), što je možda još antička tradicija.

I ovdje, na burgovima prve polovice 13. stoljeća, najvjerojatnije je dio objekata bio drven – bilo kao najviša etaža kamena podzida, bilo bez ikakva podzida, a razne pomoćne građevine pogotovo. Karakteristična je situacija s plemenskom utvrdom Krbavom: prigodom provale Tatara 1242. godine biskup krbavski bježi u utvrđeni kastrum Mrsinj kao sigurniju utvrdu.¹⁰ S obzirom na nepostojanje bilo kakvih tragova zidanja, vjerojatno je ovaj rodovski kastrum u Krbavi bio načinjen od drvene građe.¹¹ No isto se tako postavlja pitanje i izgrađenosti Mrsinja.

U posljednje se doba nekoliko autora¹² bavilo krizarima i njihovim dobom – 12.-14. stoljećem: neosporno je da su krizari – templari i ivanovci – imali dosta posjeda u onodobnoj Hrvatskoj i Slavoniji te da su morali imati i potrebne građevine – svoje kuće, crkve i kastrume. Međutim, kao da navedeni autori nisu

uzimali u obzir stilske značajke ovih utvrda (Čaklovac, Bedemgrad, Pakrac, Margečan...), koje ne odgovaraju ranijem spominjanju krajem 12. i početkom 13. stoljeća u nas, nego nešto kasnijim razdobljima. O tome je autor već pisao u prethodnim brojevima časopisa „Prostor”.¹³ Spomenuti križarski burgovi – Bedemgrad, Čaklovac i Margečan jednostavno po svojim značajkama ne pripadaju početku 13. stoljeća, a još manje kraju 12. stoljeća, već gotovo stoljeće kasnije. Oni ne mogu biti podloga za zaključke o tipologiji križarskih burgova prve polovice 13. stoljeća, a pogotovo ne Pakrac, jer je takav kakvog ga znademo vjerojatno građen za obranu od turske agresije krajem 15. stoljeća.¹⁴ Međutim, najvjerojatnije su na tim lokacijama i ranije postojale neke građevine, no to tek trebaju pokazati arheološka istraživanja.

U shvaćanju same arhitekture burgova, zbog malo građevinskih ostataka, nešto nam ipak mogu pomoći ostatci zida, i to po načinu izvedbe lica (Sl. 6.),¹⁵ debljina zida, ugrađeni materijal i sl., koji nose značajke svoga doba i, naravno, stila. Činjenica je da svako doba ima svoje načine rada i izvedbe. Tijekom prve polovice 13. stoljeća zide je relativno male debljine: Okić – 77-80 cm, Veliki Kalnik – 65-70 cm, Mogorić – 90 cm, Stari grad nad Orahovicom – 70 cm. Dakle, zidovi su prilično tanki, naročito u usporedbi sa zidovima burgova građenih nakon provale Tatara 1242. godine. Faktura je lica zida lijepa, naročito između Velebita i Plješevice te obiju Kapela. No lijepo se zidanje nastavlja i na kasnijim burgovima tijekom druge polovice 13. stoljeća, a u južnijim krajevima čini se da je to još rezultat žive antičke tradicije.

Za analizu starijih faza gradnje zida vrlo su nam pogodni zidovi Okića, zidani kamenom lomljenjakom, približne veličine gabarita 20-40/20-40 cm (Sl. 6.A), bez zapunjavanja reški sitnijim komadima kamena. Po izgledu ovakva zida stječe se dojam da se oponaša lice zida od klesanaca na onodobnim romaničkim građevinama. Na jednom potezu juznoga zida dvorišta nalazimo vrlo lijepo izvedeno lice zida od priklesana kamena, gotovo klesanaca. Karakteristično je rano dograđivanje ovoga burga na zapadnoj strani, očito zbog potrebe za prostorom. Još jedna nadogradnja najvjerojatnije je realizirana tijekom druge polovice 13. stoljeća dodavanjem trokutasta

⁸ LASZOWSKI, 1902: 40. Laszowski smatra da Grebengrad pripada „nedvojbeno u red najstarijih burgova našeg Zagorja; necemo pogriješiti ako ustvrdimo da je Grebengrad podignut još u 12. stoljeću”.

⁹ HORVAT, 2008: 28

¹⁰ KRUEK, 1997.b: 104-105

¹¹ KRUEK, 1997.b: 100-101

¹² DOBRONIC, 1984.b: 111-114; TOMIĆIĆ, 1998: 177-178; KUZIC, 2003: 97

pojačanja – ‘silja’, iz čega je vidljivo da je građevna djelatnost poslije Tatara obuhvatala i pregradnju starijih burgova (Sl. 3.A). Podebljanjem zidova druge faze dobivena je debljina zida kao na Medvedgradu, Lipovcu, Susedgradu itd.

Na Okicu, u zapadnoj prostoriji palasa, romanički se zid ‘dersa’ – zagladuju se spojevi između većeg kamenja, te se izvlače fuge okruglim predmetom približna promjera 2 cm (Sl. 7).¹⁶ Zide Okića kao da je prikaz raznih načina romaničkog zidanja. Zide burgova kraja 12. i prve polovice 13. stoljeća, tj. prije provala Tatara 1242. godine, rijetko je toliko sačuvano da se može potpuno sagledati njihov tlocrt. Ako gledamo na koliko-toliko sačuvani tlocrt starijih faza Okića, tlocrti su bili ravnih poteza, rjeđe ovalni ili sličnih tlocrtnih oblika, koji prate teren. Ove značajke tlocrta odgovaraju brdovitim (ne i planinskim!) krajevima sjeverne Hrvatske i Slavonije.

Između Velebita i Plješevice te Male i Velike Kapele tlocrti su burgova nepravilniji, iako im je koncepcija bliska pravilnijim tlocrtima u Slavoniji (npr. jezgra Modruša, Komić...). Svi su ovi oblici primjereni romanici, no kao da se uglavnom radi o manjim građevinama, građanim i prije i poslije provala Tatara. Značajnije se utvrde grade duž Jadrana, kamo je ugarsko-hrvatski kralj i pobjegao pred Tatarima. O jačini utvrda na Jadranu govori križarsko osvajanje Zadra 1202. godine, kao naknadu Veneciji za prijevoz do Svete zemlje. Kroničar i sudionik IV. križarske vojne smatra Zadar „najjače utvrđenim gradom na svijetu”.¹⁷

U ravnim dijelovima Slavonije, zbog nedostatka kamenih lokacija, *castra* se podižu u močvarnim krajevima, na umjetno podignutim kružnim platoima, ili se koriste položaji „iz iliro-keltskog doba”,¹⁸ pa i Rima (Korod). Može se konstatirati za Slavoniju: a) najstarija su kasta bila drvena; b) tlocrti su oblika koncentričnih, prilagođenih kružnoj obrani, ali i materijalu za gradnju; c) drvu (Blaguša pokraj Seseveta, Sl. 2.); d) a kasnije, tijekom 14. i 15. stoljeća, neka se drvena kasta zamjenjuju zidanima, od opeka (Korod, Đurđevac, Gorbunok – Kloštar Podravski, Stara Plošćica, Ilinac – Zvijerci, Komarnica), pa tek otada možemo govoriti o nekim stilskim značajkama.

Za to najstarije doba gradnje burgova u nas možemo tek utvrditi da se radi o malim gra-

devinama, s premalo ostataka, no da se nazire prisutnost stanovitih zajedničkih nazivnika. Neki od ovih nazivnika nastavljaju se i nakon provala Tatara, ali tlocrta je kasnije više sačuvano, pa i nekih romaničkih građevnih pojedinosti.

Nejasan je, ipak, i broj i jačina burgova između početka 13. stoljeća i 1242. godine, do provala Tatara u ove krajeve. Broj rano spominjanih kraljevskih gradova, kasta, nije malen: Sv. Elizabeta u Prekodravlju (‘Pepelara’), Krapina, Kamengrad kod Koprivnice, Grebengrad, Veliki Kalnik..., pa se postavlja jedno racionalno pitanje: ako su to bili zidani burgovi, dobro (?) utvrđeni, zašto je pred Tatarima kralj Bela pobjegao u Hrvatsku, u gradove uz Jadransko more? Neki detalji, a nema ih mnogo, govore da su ovi burgovi ipak bili neveliki, valjda zidani za ‘domaće’ potrebe, lokalne sukobe sa susjedima, ali ne i za otpor Tatarima. To je najbolje potvrđeno činjenicom da se krbavski biskup pred Tatarima sklonio iz Krbave u znatno veći i već svojom pozicijom bolje zaštićeni burg Mrsinj. Kralj se Bela IV. sklonio u gradove na Jadranu, za koje znademo da su bili dobro utvrđeni. Konačno, tri kasnije značajna burga – Krapina, Okić, Podgorje – spominju se 1193. godine kao ‘loca’, a u svezi sa skupljanjem i pohranom desetine!¹⁹ Prvo spominjanje nekoga burga, ili čak samo njegova imena, nije još uvijek dovoljna činjenica da sačuvani tragovi zida odgovaraju prvom spomenu. Zanimljivo je da su burgovi Kamengrad i ‘Pepelara’ – Sv. Elizabeta u Prekodravlju građeni opekama i prilično veliki. Čini se da bi ih trebalo pripisati inicijativi

SL. 6. PRIMJERI FAKTURA ZIDOVA BURGOVA: A – OKIĆ, JUŽNI ZID, 12. STOLJEĆE; B – POČITELJ, ZID BRANIĆ-KULE, DRUGA POLOVICA 13. STOLJEĆA; C – LEDENICE, ZID BRANIĆ-KULE, 13. STOLJEĆE; D – OSTROVICA LIČKA, OSTATCI ZIDA BRANIĆ-KULE, 13. STOLJEĆE

FIG. 6 EXAMPLES OF CASTLE WALL STRUCTURES: A – OKIĆ, SOUTH WALL, 12TH C.; B – POČITELJ, WALL OF A KEEP, 2ND HALF OF THE 13TH C.; C – LEDENICE, KEEP WALL, 13TH C.; D – OSTROVICA LIČKA, REMAINS OF A KEEP WALL, 13TH C.

SL. 7. OKIĆ – FUGE, UCRTANE U PLOHU UNUTRAŠNJE STRANE ZIDA, DRUGA POLOVICA 13. ST., NAKON PRIZIDAVANJA UZA STARIJI ZID

FIG. 7 OKIĆ – GROOVES INSCRIBED ON THE INTERIOR WALL SURFACE, 2ND HALF OF THE 13TH C., AFTER EXTENSIONS ALONG THE OLD WALL

13 HORVAT, 2007: 30-31; HORVAT, 2008: 35-36

14 Tu se misli na utvrde poznate sa starih fotografija koje imaju tipične renesansne pojedinosti.

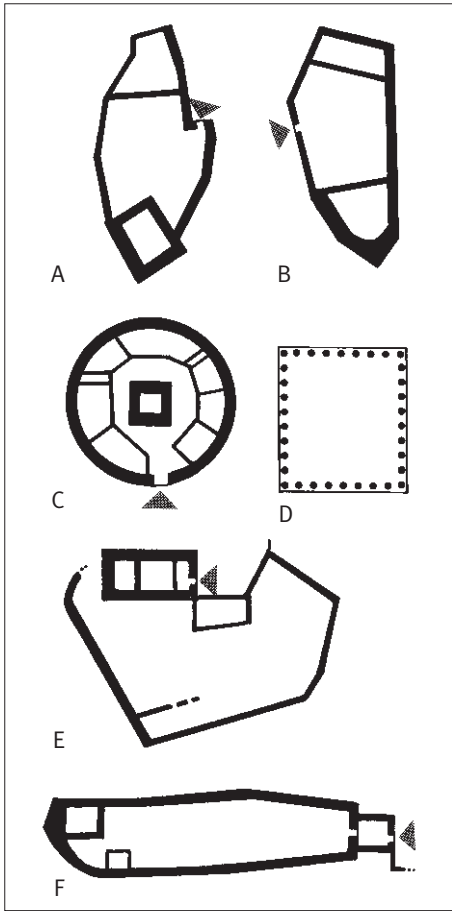
15 HORVAT, 1986: 179 i dalje

16 STOPAR, 1977: 53

17 ŠANJEK, 1993: 193

18 LOVRENČEVIĆ, 1985: 168; LOVRENČEVIĆ, 1989: 139

19 MILETIĆ, 1994: 86, prijevod listine iz 1183. godine

SL. 8. TLOCRTI BURGVA DRUGE POLOVICE 13. ST. (SHEMATSKI PRIKAZ): A – MODRUS; B – LIPOVEC; C – KOROD; D – SV. ELIZABETA ('PEPELARA'); E – POČITELJ; F – JELENGRAD
 FIG. 8 GROUND PLANS OF CASTLES FROM 2/2 13TH C. (SHEMATICS): A – MODRUS; B – LIPOVEC; C – KOROD; D – ST ELIZABETH ('PEPELARA'); E – POČITELJ; F – JELENGRAD

kralja Bele IV. koji je nakon 1242. godine započeo gradnju Budima, i to – opekama!²⁰ Ovaj nam podatak sugerira da su i ovi burgovi mogli biti građeni u istoj etapi gradnje burgova u zapadnoj Slavoniji, nakon provale Tatara 1242. godine, dakle opet ne u prvim godinama 13. stoljeća.

Medutim, većinu burgova 13. stoljeća treba pripisati drugoj polovici toga stoljeća: Krapina, Kamengrad kod Koprivnice, Sveta Elizabeta u Prekodravlju – 'Pepelara', Gradišće kod Margečana, Medvedgrad, Korod, Modrus itd. Možda jedino kod nekih možemo pretpostaviti sklonost pravilnim, 'kastelnim' tlocrtima: znakovito je da su baš kraljevski burgovi (Medvedgrad, Krapina, Sveta Elizabeta, Kamengrad) pravilna, približno pravokutnog tlocrta.

Možda nije nevažna činjenica da su pravilni burgovi, pravokutni tlocrta, takvi od samoga početka, tj. osnovani na terenu i građeni, što istodobno govori o planiranoj / projektiranoj gradnji. Znakovito je da su baš slavonski burgovi u Slavoniji, podignuti kraljevskom inicijativom, pravilna, približno pravokutnog ili kvadratnog tlocrta: Sveta Elizabeta u Prekodravlju ('Pepelara'), Kamengrad kod Koprivnice, Medvedgrad, Krapina. Nije baš jasno što je tome razlog: jednostavnost izvedbe, tradicija u gradnji kraljevskih rezidencija u Mađarskoj ili potrebe prigodom boravka? Važno je, međutim, da je Obuda, rezidencija mađarskih kraljeva 12. stoljeća, bila nedovoljno utvrđena i da su je Tatari lako osvojili.²¹ I poslije se rezidencije mađarskih kraljeva grade s kvadratnim tlocrtom (Višegrad, Győr). Geza Entz piše da je dvor u Obudi iz 12. stoljeća nastao ugledanjem na cistercijske samostane, a poslije i na templarske.²² Prvo spominjanje već početkom 13. stoljeća ne slaže se uvijek sa stilskim osobinama na terenu, a njihovi ostatci toliko su minimalni da je teško ista više reći o njihovim stilskim značajkama.

DRUGA POLOVICA 13. STOLJEĆA (NAKON 1242. GODINE)

SECOND HALF OF THE 13TH CENTURY (AFTER 1242)

Tatarska je provala 1242. godine djelovala vrlo 'poticajno' na gradnju burgova pa ih je tijekom druge polovice 13. stoljeća izgrađen priličan broj: Medvedgrad, Steničnjak, Korod, Zrin, utvrde oko Zagreba, Lipovec, Počitelj, Velika, Modruš (Sl. 8.) itd. Možemo se zapitati nisu li neki burgovi, za koje se pretpostavlja da su stariji, obnovljeni, ili je nakon 1242. godine starija arhitektura zamijenjena novom: Krapina, Sv. Elizabeta – „Pepelara“, Kamengrad kod Koprivnice, Ozalj. Konačno, i samo spominjanje burgova, kasta, ne govori o njihovim značajkama, o materijalu kojim su

građeni, o veličini. Simptomatično je da se jedino za Veliki Kalnik zna da ga Tatari nisu zauzeli. Što je bilo s ostalim, tada već postojećim burgovima? Mislim da jedino možemo ponoviti da su burgovi početka 13. stoljeća u razmatranom dijelu Hrvatske uglavnom bili neveliki, losije zidani, a veće su se utvrde nalazile uz Jadransko more.

Strah od ponovnog dolaska Tatara, zbog glasnina koje su se širile srednjom Europom,²³ daje nov zamah gradnji utvrda poslije 1242. godine. Dolaze novi strani majstori, s novim iskustvima u gradnji, a javljaju se i značajniji investitori, prije svega ugarsko-hrvatski kralj, biskupi, magnati. Posljedica je i značajnija primjena izrazitijih stilskih značajki: klesanih dijelova, građevnih konstrukcija, strukture tlocrta koji – šire gledano – obilježavaju svoje doba. No, ova su obilježja još u stanovitoj retardaciji u odnosu na neke druge krajeve, npr. Austriju, Češku, Italiju, a o Francuskoj da se i ne govori. Činjenica je da se strani majstori manje-više prilagođavaju zatečenim običajima gradnje lokalnih sredina pa se uz novosti primjenjuju i domaći običaji u gradnji. Ova činjenica može biti posljedica običaja investitora te angažiranje domaće radne snage – majstora, zidara i klesara. U tome svjetlu treba gledati i retardaciju stilskih značajki prema onima u susjednim, očito naprednijim zemljama. No, tu je još i retardacija u usporedbi crkvenih i svjetovnih građevina, pri čemu su crkvene građevine ipak značajno manje retardirane stila. Stilsku pripadnost manjih burgova druge polovice 13. stoljeća nalazimo u izboru njihovih lokacija, tlocrtnoj koncepciji koja se uporno ponavlja s odgovarajućim inačicama tlocrta, prilično izjednačenih veličina, u tlocrtu dvorskih kapela jednostavna romaničkog tlocrta. Zatim, taj se zajednički stilski nazivnik nalazi u izvedbi lica i jezgre zida, te debljine koje su značajnije veće nego početkom 13. stoljeća. Sacuvani kameni dovratnici potpuno su romanički oblikovani (Sl. 21.).

Analiza tlocrta nekih od ovih omanjih burgova pokazuje da su tlocrti i pojedinosti projektirani: primijenjeni su cijeli brojevi hvati i stopa, kvadrangulacija tlocrta cjeline i pojedinih objekata, omjeri itd. (Sl. 11.). Tlocrti slavonskih burgova većinom su pravilni, blizu pravokutnika, završeni kruništem, tako da je njihov volumen vrlo jednostavan, kojemu se na jednom kraju uzdiže branič-kula, a na drugom palas, dakako uz manje inačice (Sl. 9.). Očito je tlocrt usklađen s potrebama izvedbe, obrane i stanovanja svoga doba.

²⁰ ENTZ, 1976: 199

²¹ Tatari su spalili Obudu, pokraj Budima, koja je bila jedna od rezidencija mađarskih kraljeva 12. stoljeća.

²² ENTZ, 1976: 3-4. Možemo se zapitati jesu li stariji dvorovi hrvatskih kraljeva, pa i templarska Vrana, mogli utjecati na kasnije mađarske dvorove, ali i templarske rezidencije?

Karakteristična je usporedba dvaju burgova druge polovice 13. stoljeća – Velike u Požeškoj kotlini i Lipovca, nedaleko od Samobora – istih koncepcija tlocrta i veličina, ali tu sličnost i prestaje. **Velika** je burg krajnje jednostavnosti, kombinacija lomljena kamena i drva, bez ijednoga klesanog detalja. **Lipovec** već ima nešto ‘mekši’ tlocrt, prilagođen položaju na živom stijeni, zidanje mu je finije, u kombinaciji lomljena i klesana kamena. Mjestimice su još sačuvani neki klesani detalji – uglovni klesanci, izljev za vodu, a u branič-kuli i zazidani otvor polukružna nadvoja. Klesani je kamen očito imao važnu ulogu u oblikovanju cjeline. I dok Velika svojom robusnošću i djeluje romančki, Lipovec već teži prema gotici. Koja je tu stilaska stratigrafija? Vidimo sličnost u koncepciji, ali, različite su im izvedbe. I oba su burga podignuta u isto doba, pri čemu Lipovec ima pisanu kraljevsku dozvolu za gradnju,²⁴ a za Veliku se može s dosta sigurnosti ustvrditi da je podignuta tijekom druge polovice 13. stoljeća.²⁵

Dakle, 13. stoljeće doba je realizacije romančkog stila, učenja, traganja i nalazanja, no očito prilagođenog našoj situaciji. Značajke stila su ondje, ali i naznaka gotike, tako da ih treba gledati analitički, pronicavo. No varijacije stila nisu samo u realizaciji pojedinosti, jer i tlocrti prilično variraju, uvijek se iznova prilagođavajući uvjetima i potrebama. Jednostavna tlocrtna koncepcija Velike i Lipovca ponavlja se na mnogo burgova 13. stoljeća i početka 14. stoljeća (osim Lipovca i Velike, to su Belec, Kraljevac – ‘Velika Crkvinā’ pokraj Cetina, Modruš – burg Tržan, Komić, Buška Ostrvica, Vituni).²⁶ Tlocrt potpuno odgovara stambenim i obrambenim standardima doba, kakve nalazimo i u okolnim zemljama (Slovenija: Podsreda, Celje), no oni su ipak drugih dimenzija, pojedinosti, pa i sačuvanosti.

Evo još nekih primjera: na značajnom burgu Korodu nedaleko od Osijeka kamena nema, sve je zidano opekama, od kojih su neke rimske. Veličine opeka odgovaraju najčešćim veličinama opeka u 13. stoljeću: 24-26/11,5-12/6-6,5-8 cm i 27-30/14,5-15/6-7 cm.

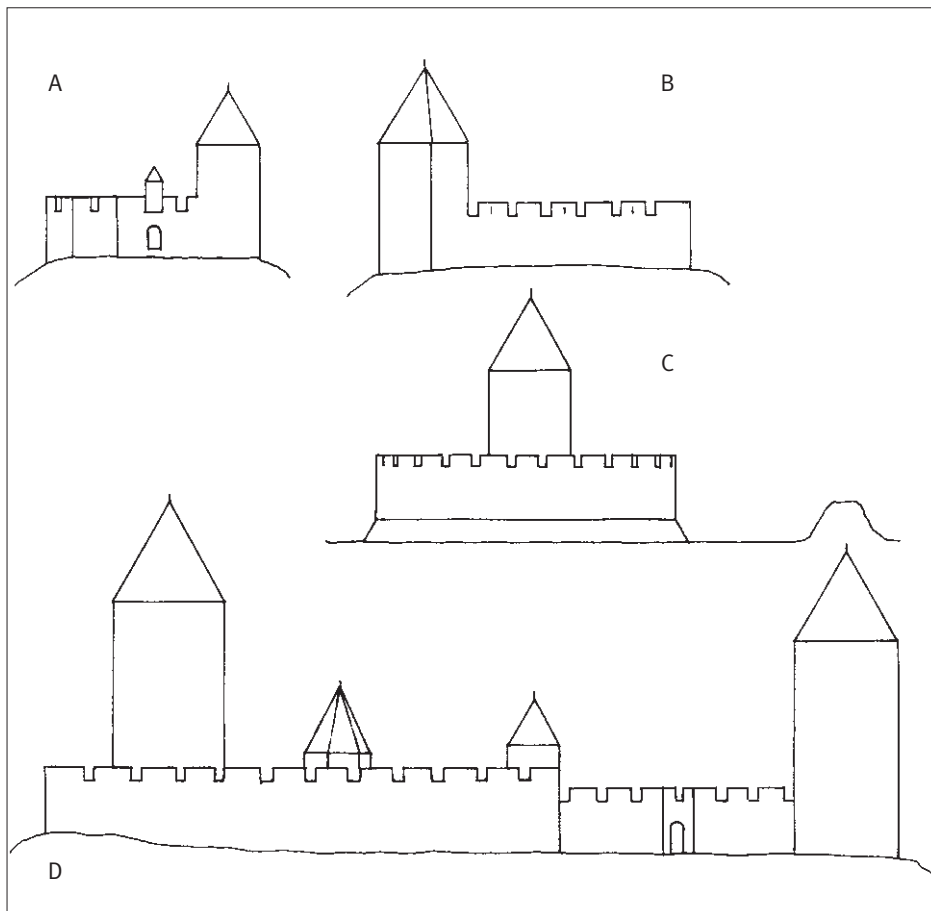
Kružni tlocrt koristi postojeću rimsku poziciju, dok je kvadratna branič-kula izgrađena u sredini unutrašnjega dvorišta. Nešto je pojedinosti sačuvano – okviri vrata zidani opekama, polukružni nadvoji (Sl. 10.), prorezi koji služe za osvjetljenje; vanjska je zidina završavala kruništem pa je očito da je nazočna romančka jednostavnost i robusnost. Osim

23 KLAIC, 1975: 263

24 SMICIKLAS, IV: 382

25 HORVAT, 1974: 38

26 HORVAT, 2009: 34 i dalje

SL. 9. SHEMATSKI PRIKAZ NEKIH ROMANIČKIH BURGOVA: A – PAKA; B – VELIKA; C – KOROD; D – MEDVEDGRAD
FIG. 9 SCHEMATICS OF ROMANESQUE CASTLES: A – PAKA; B – VELIKA; C – KOROD; D – MEDVEDGRAD

ulaza, s vanjske strane burga Koroda nije bio otvoren ni jedan prozor.

Medvedgrad je najveći burg u nas, izgrađen sredinom 13. stoljeća. Tlocrtni gabarit – osnovna zamisao ovoga burga – također je jednostavan, gotovo pravilna, pravokutnog oblika, s velikom branič-kulom na sjevernoj strani (Sl. 15.). Tijekom izgradnje toga burga, Kaptol zagrebački dogovara s biskupom Filipom izgradnju još jedne branič-kule na suprotnom, južnom kraju; na terenu je očita dopuna prvotna projekta, tako da je ispred ulaza u jezgru burga formirano branjeno dvorište. U svjetlu analiza Medvedgrada i Krapine možemo postaviti sljedeće teze:

– Krapina je vjerojatno građena kada i Medvedgrad, nakon 1242. godine.

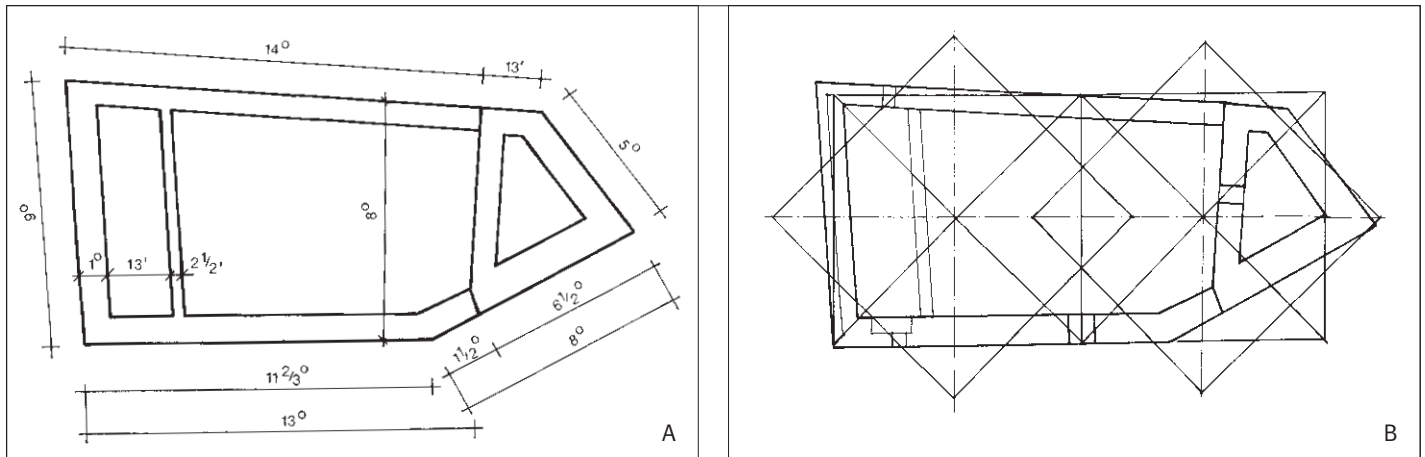
– Medvedgrad je pred svojim ulazom trebao imati barbakan, dakle dvije odvojene građevine spojene mostom, kao što je bilo kod Krapine.

– Južna je branič kula izvedena umjesto barbakana, ali očito i s obrambenom namjenom.

– Čini se da je barbakan bio tijekom 13.-14. stoljeća vrlo čest dio burgova u našim sjevernim krajevima.

SL. 10. KOROD, DETALJ UNUTRAŠNOSTI BURGA
FIG. 10 KOROD CASTLE, INTERIOR DETAIL

SL. 11. BURG VELIKA, ANALIZA TLOCRTA: A – KOTIRANJE TLOCRTA U HVATIMA; B – KVADRANGLACIJA
FIG. 11 VELIKA CASTLE, GROUND PLAN ANALYSIS:
A – DIMENSIONING OF FLOOR PLANS, EXPRESSED IN YARDS;
B – QUADRANGULATION

SL. 12. BEDEMGRAĐ KOD NAŠICA, UNUTRAŠNOST ULAZNE BRANIČ-KULE
FIG. 12 BEDEMGRAĐ NEAR NAŠICE, INTERIOR OF THE GATEHOUSE

SL. 13. ČAKLOVAC, POGLED S JUGA
FIG. 13 ČAKLOVAC, SOUTH VIEW

SL. 14. RIBNIK KOD KARLOVCA, NAČIN IZVEDBE LICA ZIDA PETEROKUTNE KULE
FIG. 14 RIBNIK NEAR KARLOVAC, PENTAGONAL TOWER, CONSTRUCTION METHOD OF THE WALL FACE

– U Češkoj je tijekom 14. stoljeća zaživio tip burga s dvije branič-kule, na dva suprotna kraja izduljena tlocrta. Ondje je to bilo projektitirano, zamišljeno od početka.²⁷ Na Medvedgradu je kombinacija dviju branič-kula nastala slučajno i dosta ranije.

– Samo naizgled na Garićgradu imamo isti motiv s dvije branič-kule, i to oko 1400. godine, ali sjeverna je kula zaista namijenjena obrani, dok je građevina u sredini tlocrta bila palas i samo nalik na jednu branič-kulu.

Tipičan primjer kvalitetne fature zida nalazimo u velikoj množini na burgu Medvedgradu sredinom 13. stoljeća: rabljen je priklesani pločasti kamen, lijepo slagan, a zide je već prilične debljine – jedan hvat (= 195 cm). I tu je još jedna značajka medvedgradskog zida: kamen je u jezgri slagan 'na riblju kost', što je češći slučaj toga doba (Hrastovica, Modruš-burg Tržan, Blagaj na Korani). Ovakvim se načinom postizala veća čvrstoća zida, pa i manji potrošak morta i tada skupoga vapna. Pojediniosti na burgovima druge polovice 13. stoljeća, kojih i nema mnogo sačuvanih, gotovo su isključivo klesane na romanički način, iako nalazimo i poneki nagovještaj gotike. Na Medvedgradu kao da su siljasta jedina dva luka na romaničkoj bifori na jugoistočnoj kuli jezgre. Svi ostali detalji još su romaničkih značajki, od samog tlocrta, pa preko prozora (Sl.

16.), vrata, kamina i sl. Međutim, gradska kapele (Sl. 17.) ima romaničko-gotički svod s rebrima. Ovo je prigoda da se podsjetimo kako je gotovo istodobno građeno svetište zagrebačke katedrale na potpuno gotički način.

Zatvorenost osnovnog volumena Medvedgrada na geometrijski dosta pravilnom tlocrtu treba smatrati romaničkom zasadom. Iza visokih zidina, završenih kruništem i bez prozora, vidjela se tek branič-kula (ona sjeverna) i krov kapele, a palas i pomoćne zgrade bile su prislonjene uz zidine jezgre burga. Prozori na palasu bili su romaničke bifore, dok su vrata imala romaničke polukružne nadvoje.

Arheološka istraživanja prigodom sanacije burga **Velike** otkrila su u podnožju branič-kule ulomke romaničke bifore: kapitel, ulomke profilacije luka i stupa u sredini.²⁸ S obzirom na jednostavnost izvedbe ovoga burga, nalazi bifore pravo su iznenađenje, ali i naznaka da je (romaničkih) bifora moglo biti na više branič-kula istoga doba tj. druge polovice 13. stoljeća.

Romaničkih je vrata sačuvano na više mjesta: u Zagrebu, na Popovom tornju (Sl. 8.A), Ozlju – na Babonicevoj kuli, Belcu – na zvoniku crkve sv. Jurja (!), Krku – kaštelu knezova Krčkih, Bribiru u Vinodolu (godina 1302. uklesana je u polukružni nadvoj). Možemo s velikom sigurnošću pretpostaviti da su ovakvi kameni dovratnici bili i na ulazu u branič-kulu burga Žumberka s početka 13. stoljeća,²⁹ na omanjem burgu 'Paki' nedaleko od Novoga Marofa³⁰ te na branič-kuli burga Stupčanice.

²⁷ MENCLOVA, 1972, II: Libštejn, Helfenburk, Menštejn, Radyne, Kasperk

²⁸ Sanaciju vodi arhitekt Z. Fumić, a arheolog je Dubravka Sokac Stimac, oboje iz Požege.

²⁹ LAPAJNE, 2005: 158

³⁰ ŠIMEK, 2005: 134

³¹ HORVAT, 1977: 7-11; HORVAT, 2007: 18

³² Lelja Dobronić, međutim, misli [DOBRONIĆ, 1984.b: 106] da je ovaj burg građen početkom 13. stoljeća ili

Bitno je još da dovratnici nisu imali nikakvu profilaciju, pa čak ni jednostavno skošenje ruba, ali su se oblikovno potpuno uklapali u robusne, pravilne volumene ovih romaničkih građevina.

Možemo zapitati: otkud ovakvo ponavljanje identičnih, jednostavnih oblika? Gledamo li te jednostavne tlocrte i volumene nad njima, čini se da romaničke pojedinosti, takve kakve jesu, izvire same po sebi, da su primjerene ovakvoj građevini! Baš ovakva jednostavnost objekta traži jednostavnost detalja. Čini se da je to razlog da arhitekti koji grade romaničku jezgru burga Medvedgrada ne primjenjuju gotičke pojedinosti ni siljasti luk jer se ne uklapaju u osnovnu zamisao oblikovanja cjeline. Istodobno, kapela sv. Filipa i Jakova svojim prijelaznim oblicima romanike/rane gotike očito se svjesno prilagođava romaničkoj jednostavnosti – nema ni kontrafore, ali u unutrašnjosti se nastoji 'ići s vremenom'.

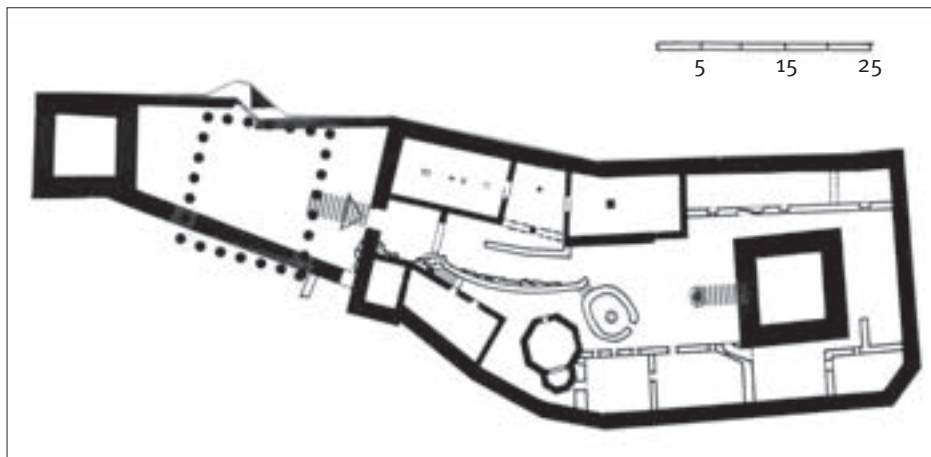
BURGOVI GRAĐENI POČETKOM 14. STOLJEĆA

CASTLES BUILT IN THE EARLY 14TH CENTURY

Početak 14. stoljeća još je doba miješanja stilova, prijelazno doba gradnje burgova, a stilom koji je u razvoju. Sagrađeno je nekoliko burgova, kvalitetnih i s dosta sačuvanih pojedinosti, gdje gotika sve više dolazi do izražaja.

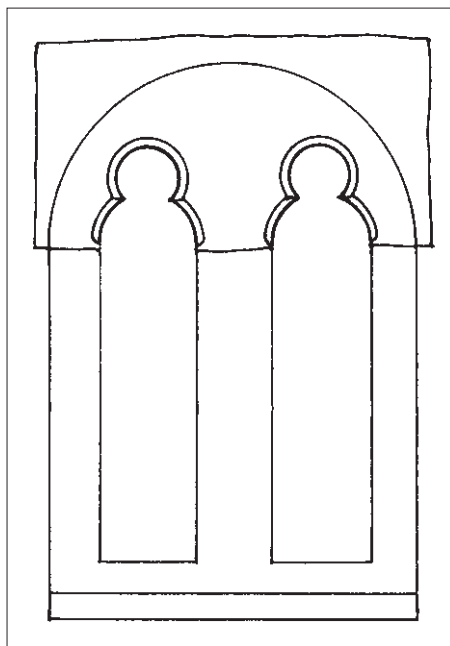
Pogledajmo branič-kule burgova Bedemgrada³¹ i Čaklovca, vrhunskih djela arhitekture s početka 14. stoljeća. Kvaliteta je ulazne branič-kule **Bedemgrada**, zidane klesancima, nenadmašena te je vjerojatno najkvalitetnija građevina među našim sačuvanim burgovima. No djelotvorno je zamišljena i obrana, s ulazom preko vučje jame, strijelnicama na tri strane, s visinom niše 180 cm, kakve ne nalazimo ni na jednoj kuli toga doba u nas (Sl. 12.). Odnos debljine bočnih zidova prema prostoru među njima jest 3:4 i 3:2, tj. zidovi su nejednako debeli. Ovakve omjere nalazimo na branič-kulama Čaklovca (3:4:3), Stupčanice (2:3:2) i na sjevernom zvoniku zagrebačke katedrale. Ti su odnosi debljina zidova prema prostoru dio stila i načina projektiranja svoga doba, jer branič-kule početka 15. stoljeća već imaju neke druge značajke.

tijekom prve polovice 13. stoljeća, no to ne potvrđuju sačuvane pojedinosti već gotičkih značajki, uz tek jednu romaničku 'sitnicu': polukružni nadvoj malog prozora na stubištu, u razini 4. kata, isklesan iz jednoga komada kamena. S njenim se mišljenjem slaže i Ž. Tomić [Tomić, 1998: 178], dok K. Kužić u vrlo kratkom pasusu [Kužić, 2003: 97] tvrdi da su se „rijetke zidane utvrde proširile zahvaljujući inicijativi viteskih redova“, što je vrlo slobodna i ničim poduprta tvrdnja. Utjecaji na gradnju burgova tijekom 13. stoljeća dolazili su i s drugih strana, iz srednje Europe, s Mediterana, ali možda i Svete zemlje.

Strogost, jednostavnost i ozbiljnost arhitekture Bedemgrada podsjeća na cistercijsko oblikovanje i kvalitetu pa se možemo zapitati: je li bilo kakva utjecaja s gradilišta nedalekoga cistercijskog samostana u Kutjevu? Koliko su s gradnjom bili povezani templari koji su svoju kuću imali u Martinu pokraj Našica i je li Bedemgrad bio njihova utvrda? Velike se bočne strijelnice tijekom 13.-14. stoljeća u nas ne rade, ali ih već u 12. stoljeću nalazimo u Svetoj zemlji pa su ih templari, ili ivanovci nakon templara, mogli primijeniti i na Bedemgradu.

Branič-kula **Čaklovca** i poslije dodan zidni stit ispred nje jedini su vidljivi ostaci ovoga burga templara (ili ivanovaca). Usmjeren je prema zaravnjenom terenu ispred burga, a izgrađena vjerojatno početkom 14. stoljeća,³² jer to govore stilske značajke (Sl. 13.). To su:

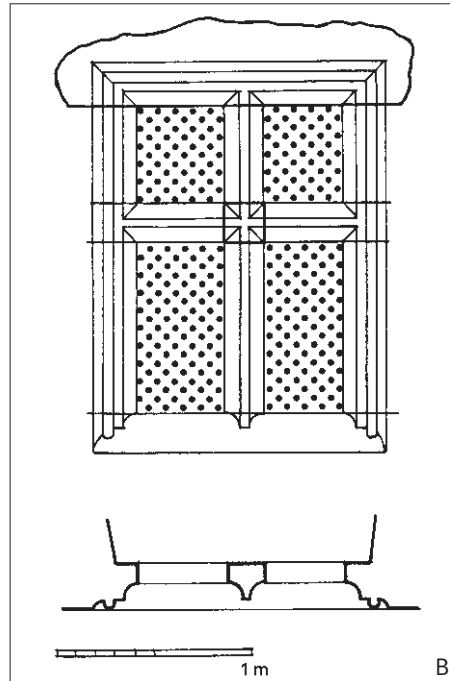
SL. 15. MEDVEDGRAD, TLOCRT BEZ KASNIJH VANJSKIH DOGRADNJI: TOČKASTO OZNAČEN – VJEROJATNO – PREDVIĐENI BARBAKAN

FIG. 15 MEDVEDGRAD, GROUND PLAN WITHOUT LATER EXTERIOR EXTENSIONS: DOTS PROBABLY MARK A BARBICAN PLANNED FOR CONSTRUCTION

SL. 16. MEDVEDGRAD, BIFORA S PALASA, REKONSTRUKCIJA
FIG. 16 MEDVEDGRAD, TWO-LIGHT WINDOWS OF THE CASTLE PALACE, RECONSTRUCTION

SL. 17. MEDVEDGRAD, KAPELA
FIG. 17 MEDVEDGRAD, CHAPEL

SL. 18. PRIMJERI 'ČESKIH PROZORA': A – OZALJ, 'ŽITNICA'; B – BRINJE

FIG. 18 EXAMPLES OF "BOHEMIAN WINDOWS": A – OZALJ, "GRANARY"; B – BRINJE

malen prozor-kružiste na hodniku stubišta, profilacije doprozornika i oblikovanje nape kamina u uglu. Zide je vrlo debelo, a zidanje lomljenjakom na gotički je način i s klesancima na uglovima. Ali, da odmak od romanike nije velik, govori prozorčić na gornjem dijelu stubišnoga kraka s polukružnim nadvojem.

BURGOVI GOTIČKOGA STILSKOG RAZDOBLJA GOTHIC STYLE CASTLES

Burgovi gotičkoga razdoblja, građeni tijekom 14.-15. stoljeća, prolaze kroz više faza različitih povijesnih okolnosti, oblikovanja, načina obrane i poboljšanja stanovanja. Ono što nas ovdje najviše zanima jesu gotičke stilske značajke. One su sve izrazitije, a obrana mijenja koncepciju zbog novih načina ratovanja. Radilo se o vatrenom oružju – teškim bedemskim puškama, bombardama itd., kojim su sve teže odolijevali stari sustavi obrane. Ni bari-kule više nemaju istu namjenu pa ih se ne gradi ili im se mijenja mjesto i uloga na građevini, za što je najbolji primjer bari-kula Brinje.

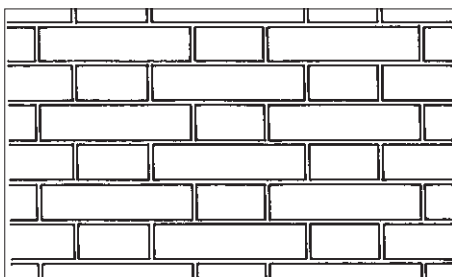
Na prijelazu 14. na 15. stoljeće Husitska buna i vjerski ratovi u Češkoj obustavljaju rad mnogih tamošnjih gradilišta, a majstori – klesari, tesari, zidari, slikari, staklari, kao i arhitekti, vode gradnju, paliri – traže posao i nova gradilišta diljem srednje Europe, pa i dalje, čak do Engleske.³³ Neki od njih dolaze i do nas, donoseći znanje tada vjerojatno jedne od vodećih arhitektura u Europi, one parlerske iz Praga. Osim na zagrebačkoj katedrali³⁴ te nizu crkava i samostana, majstori skolovani

u ozračju parlerskih praških radionica rade i na proširenju naših burgova: Gariću, Medvedgradu, Krapini, Vrbovcu na Sutli, Samoboru, Malom i Velikom Kalniku itd., te na gradnji potpuno novih burgova u Slunju, Brinju, Bilaju, Šaregradu, Iloku, a vjerojatno i gradnji nekih drugih. Oni su donijeli nove tlocrte, veće stambene prostorije, nove pojedinosti i kvalitetniju gradnju. Tijekom 15. stoljeća ustalila su se neka rješenja vrata, prozora, konzola, niša i sl., koje se ugrađuju u zidove prema nekim po arhitektima prihvaćenim principima gradnje, uporabe i oblikovanja, uz neke kompozicijske postupke, brojčane odnose i proporcije. Karakteristično je razrahljivanje pročelja, odozdo prema gore; podrum i prizemlje imaju tek proreze za minimalno osvjetljenje i odzračivanje, na I. katu već su nešto veći prozori, a to je redovito ulazna etaža. Drugi je kat intimniji, određen za boravak, spavanje, obiteljski život pa je providen većim, tzv. 'českim prozorima' s kamenim šprljcima i velikim prozorskim nišama s kamenim klupama na unutrašnjoj strani (Sl. 18.). U doba kada su prostorije osvjetljivane svijecama, ovi veliki prozori omogućavali su rad pri dobrom svjetlu tijekom dana.

Mislim kako se može reći da koliko je na sakralnim građevinama visoki prozor sa siljastim nadvojem simbol sakralne arhitekture, 'češki prozor' mogao bi biti simbol burgova i palasa u njima. Očito, postoje dva gotička oblikovanja – jedno namijenjeno sakralnoj, a drugo svjetovnoj arhitekturi. Ž. Jiroušek konstatira: „...Dok crkvena arhitektura na zapadu oblikuje prostor, što ga obavlja 'kameni plašt' skeleta gotičkog potpornog sustava, svjetovna arhitektura u ranoj fazi teži zatvaranju i zaštiti prostora, namijenjena za potrebe čovjeka. Tu se radilo o čvrstom limitiranju prostora unutar snažnih zidova...“.³⁵ Na burgovima je posve normalno da se izvode snažni, debeli zidovi, a ne prozračne konstrukcije zbog racionalnih razloga obrane. Debeli se zidovi burgova proviđuju otvorima i sličnim detaljima gotičkog izričaja, i to po potrebi korištenja prostora. Ove su pojedinosti redovito od klesana kamena, manje ili više profiliranog, prozori su s većim otvorima, sobe natkrivene stropom s profiliranim drvenim gredama koje su redovito bojane. Ugodan boravak po zimi osiguravaju kaljeve peći itd.

Građevni je materijal gotike kamen (klesani, priklesani, pločasti i lomljenjak u različitim inačicama), opeka, mješavina kamena i opeke te drvo, a za izradu profilacija i klesanaca redovi-

SL. 19. SHEMATSKI PRIKAZ GOTIČKOG VEZA OPEKA
FIG. 19 SCHEMATIC MODEL OF THE FLEMISH BOND
(BRICK PATTERN)

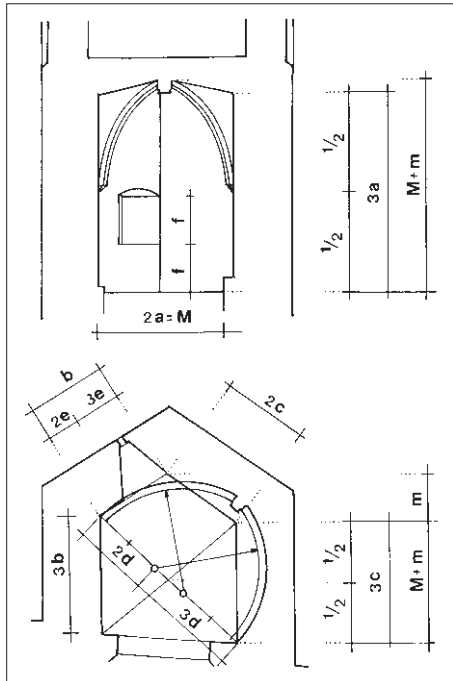
33 MENCLOVA, 1972, II: 125

34 A. HORVAT, 1959: 252 i dalje

35 *** 1962: 416, natuknica: Gotika

36 BOOZ, 1956: 70-74

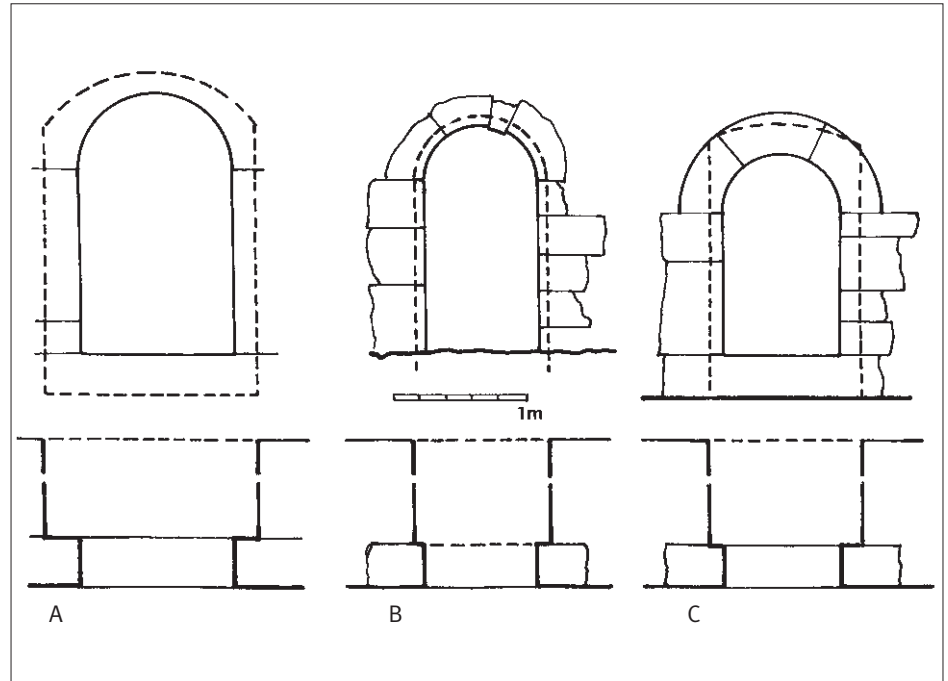
37 BOOZ, 1956: 96 i dalje

to se koristi meki pjesčenjak. I gotički majstori izvode lice zida na prepoznatljiv način. Zid od klesanaca vrlo je rijedak (Bedemgrad, možda Vocin), ponekad su to pojedini dijelovi palasa, kao npr. upornjaci na burgu Velikom Kalniku ili dijelovi ulazne kule Brinja. Važno je naglasiti da su pri kasnijim devastacijama i korištenju starih gradova kao kamenoloma uvijek najprije odnošeni klesani dijelovi zida. Najčešće susrećemo zide od kamena lomljenjaka u kombinaciji s klesanim detaljima: uglovnim klesancima, prozorima, vratima itd. (Sl. 14.), i to je prepoznatljivo zidanje, lijepe fakture. Zanimljivo da kvaliteta zidanja opada s protječanjem vremena, pa je krajem 15. stoljeća najlošija kvaliteta, što uključuje i loš vezni materijal, ubacivanje reciklirane opeke, zamjena klesanih nadvoja drvenim gredicama, pa i izostavljanje klesanih te korištenje pojedinosti (spolija) sa starijih objekata.

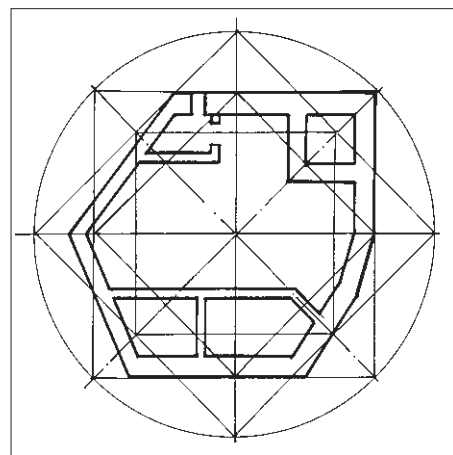
Opeke su najčešće u uporabi potkraj 15. stoljeća, naročito u Slavoniji i Srijemu, što je razumljivo zbog nedostatka kamena za gradnju u ravnim dijelovima tih krajeva. Lice zida ima prepoznatljiv gotički vez (uzdužnjak-vežnjak-uzdužnjak; Sl. 19.), opeke su dobro pečene, a pojedine su staljene, tamnoplave boje, što je također jedan od zajedničkih nazivnika srednjovjekovnih zidova od opeke. Izgled zida s ovakvim plavim opekama daje karakterističan, meki izgled plohe zida.

Bitna osobina gotičkih pojedinosti jest prilagodljivost njihovih profilacija koje oblikuju pojedine detalje i dijelove građevina. Mogućnosti profilacija su takve da u svakom tre-

nutku postoji niz rješenja pa se prema znanju klesara, zahtjevima investitora i materijalnim mogućnostima profiliraju/ukrašavaju okviri vrata, prozora, niša, konzola, vijenaca itd. od običnih skošenja ruba do složenih profilacija. Mogućnosti su neograničene: elementi profilacija geometrijski su određene ravnalom i šestarom, što sve naučava srednjovjekovni 'ars geometriae'.³⁶ Za svaki pojedini dio građevine, odnosno klesane pojedinosti, razvijen je tip profilacije i struktura oblikovanja, koji se po potrebi realiziraju kao niz inačica, pa je gotovo uvijek svaka građevina drukčijih profilacija i oblikovanja, zajednički im je princip i uobičajeni postupci, određeni propisima „Bauhüta” i opisani u njihovim ‘knjžicama’.³⁷

Oblikovanje pojedinosti – vrata, prozora raznih veličina i namjene, konzola, raznih niša,

SL. 20. ANALIZA NEPRAVILNOSTI TLOCRTA PRIZEMLJA BOČNOGA KRILA KAPELE U BRINJU

FIG. 20 LATERAL SECTION OF THE BRINJE CHAPEL, ANALYSIS OF THE GROUND-FLOOR PLAN IRREGULARITIES

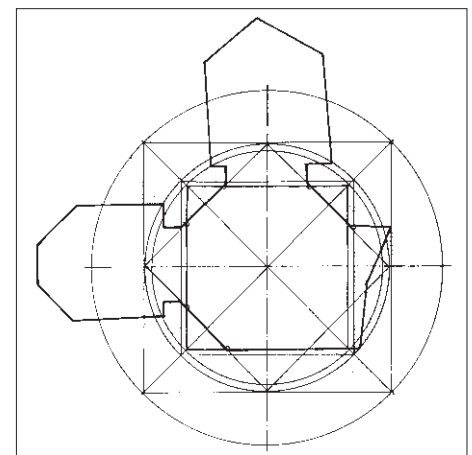
SL. 21. ROMANIČKI DOVRATNICI: A – ZAGREB, POPOV TUREN; B – BELEC, ZVONIK CRKVE SV. JURJA (!); MOŽDA OSTATAK ROMANIČKE UTVRDE; C – ZAGREB, KULA LORTRŠČAK, REKONSTRUKCIJA

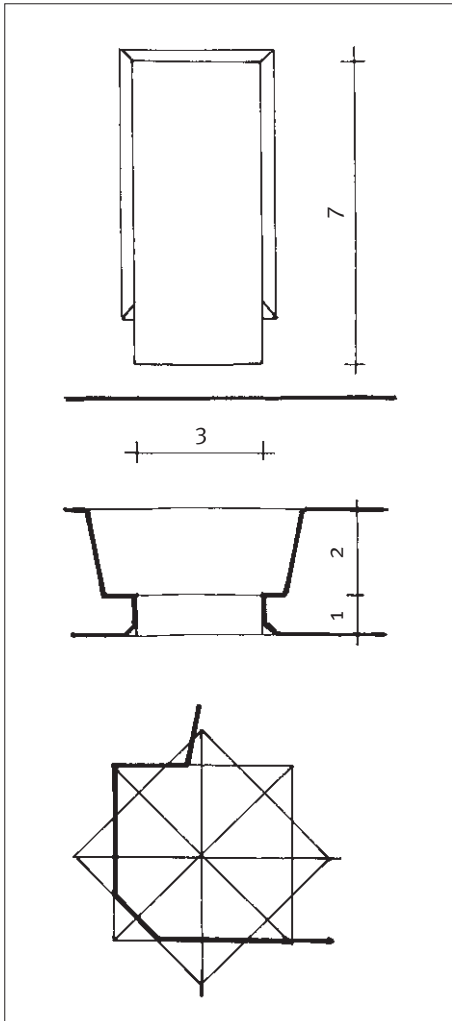
FIG. 21 ROMANESQUE DOORJAMBS: A – ZAGREB, PRIESTS' TOWER; B – BELEC, BELFRY OF ST GEORGE'S CHURCH (!): POSSIBLY REMAINS OF A ROMANESQUE FORTRESS; C – ZAGREB, LOTRŠČAK TOWER, RECONSTRUCTION

SL. 22. KVADRANGULACIJA TLOCRTA SLUNJA, KRAJ 14. ST. FIG. 22 SLUNJ CASTLE, QUADRANGULATION OF THE GROUND PLAN, END OF THE 14TH C.

SL. 23. KVADRANGULACIJA DIJELA TLOCRTA KRIPE KAPELE BURGUA BRINJA

FIG. 23 CHAPEL OF BRINJE CASTLE, QUADRANGULATION OF ONE PART OF THE GROUND PLAN

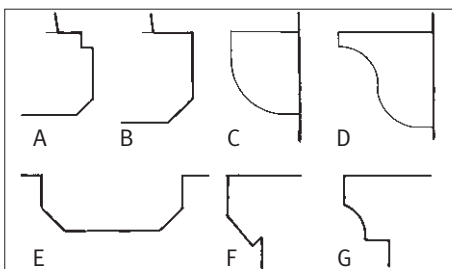

SL. 24. ODREĐIVANJE DOVRATNIKA KVADRANGULACIJOM I BROJČANIM ODNOSIMA – OZALJ, 'ŽITNICA'

FIG. 24 DEFINING DOORJAMBS BY QUADRANGULATION AND NUMERICAL RELATIONS – OZALJ CASTLE ("GRANARY")

SL. 25. NAJČEŠĆE PROFILACIJE NA BURGOVIMA: A – MANJI PROZORI; B – DOVRATNICI; C I D – KONZOLE; E – LUK; F – SJEDALO UZ PROZOR; G – VIJENAC ZDENCA, PROZORA I SL.

FIG. 25 MOST COMMON DECORATIVE PROFILES OF CASTLE ARCHITECTURE: A – SMALL WINDOWS; B – DOORJAMBS; C AND D – CORBELS; E – ARCH; F – WINDOW BENCH; G – CORNICE OF A WATER WELL, WINDOWS AND THE LIKE

svodova, kamina, sokla itd. – dobiva standardne gotičke oblike, uobičajene na svjetovnim građevinama te ima tipske profilacije i oblike koji se gotovo nepromijenjeni koriste tijekom 15., pa i u 16. stoljeću. Pojednostavljeni se ugrađuju prema nekim uobičajenim metodama, tipičnim za profanu gotiku. Bitno je da profilacije imaju neke zajedničke oblikovne nazivnike, pa je to na Brinju npr. kruškolika profilacija. Gradske se kapele organski uključuju u tlocrte palasa ili su u njihovoj neposrednoj blizini, za razliku od kapela 13. stoljeća koje su redovito slobodnostojeće građevine, često izvan perimetra burga, tipična romaničkog tlocrta. Gradske su kapele građene u tipičnim gotičkim oblicima, uobičajenim za sakralne građevine,³⁸ uvijek sa šiljastim prozorima. Kvadrangulaciju kao pomoćnu metodu pri određivanju tlocrta i pojedinih objekata burga susrećemo već tijekom 13. stoljeća, no u gotici je to široko korištena, neizostavna metoda i za određivanje tlocrta na terenu, ali i za izvedbu profilacija pojedinih detalja, iako se radi o jednostavnijim primjerima nego kod sakralne arhitekture. Gotički burgovi imaju razigrane gabarite, nasuprot onima mirnim, geometrijski jednostavnim kod romaničkih burgova.

Priloženo je nekoliko primjera kvadrangulacije tlocrta i detalja. Cijeli tlocrt burga Velike mogao je biti određen kvadrangulacijom s dva spojena kvadrata (Sl. 11.), s time da su potezi zidova izraženi u cijelim brojevima hvati. Burgovi u Slunju i Brinju, izgrađeni oko 1400. godine, imaju koncentrični tlocrt koji određuje par zarotiranih kvadrata (Sl. 22. i 23.). Profilacije klesanih detalja određivane su pak svojim kvadrangulacijama ucrtanim u presječnu plohu³⁹ (Sl. 24.). Veličine otvora vrata i prozora čini se da su tipski rađene, s omjerima; kod vrata je to 1:2 ili 1:2 1/2 (Sl. 28.), opet izrazivo u cijelim brojevima stopa i palaca. Bitno je da je gotička arhitektura vrlo racionalna i da se ide najkraćim putem do cilja, pa ako je na presječnu plohu dovoljno ucrtati (uparati) samo jednu crtu, nikad se ne crtaju sva četiri npr. kvadrata itd. Tek se ponekad na gotičkim spolijama nađe crtež kvadrangulacije, pa i cijele građevine (Sl. 1.).

Čini se da značajniju nazočnost gotičke arhitekture zatječemo krajem 14. i početkom 15. stoljeća s već spominjanim majstorima, poteklim iz kruga praških radionica. Bili su to slavni 'junkeri praški' (*Jungkherren von Prag*), nazivani tako po Petru Parleru koji je kao 23-godišnjak postao 'magister operis' praške katedrale sv. Vita. No bili su tu i majstori potekli iz radionica češkoga kralja Wacława IV.⁴⁰ Karakteristično je pisanje gotičkih autora s kraja 15. stoljeća (Roritzera, Schmuttermeyera, Lachera...) da njihovo znanje potječe od njihovih prethodnika, junkera praških! Time je određena potka gotičkog stila 15.

stoljeća, možda najviše ona nevidljiva: grafička kompozicija, koncepcija, mjere, struktura tlocrta i pročelja.

Za gotiku, naročito onu nakon 1400. godine, tipična je nazočnost nepravilnosti, koja je smišljena, projektirana, tražena i izvedena po principima gotičke grafičke i brojčane kompozicije i 'igre' brojkama hvati, stopa i palaca (Sl. 20.). Nepravilnosti je bilo i prije, iako više kao izraz nepažnje ili neznanja. D. Menclova smatra jednim od ključnih problema arhitekture druge polovice 14. stoljeća postavljanje pravilnog svoda na nepravilni tlocrt, naročito u profanoj arhitekturi.⁴¹ Nepravilnosti su namjerno izvođene jer do izražaja dolazi svijest majstora o svome znanju i mogućnostima, koje daju nova rješenja. To je zapravo ekshibicionizam, pri čemu se nepravilnosti ne uočavaju, a dobiva se nova arhitektura – bogata unutrašnjim životom, porukama i proporcijama.⁴² Ulazna, branik-kula Brinja ima nepravilan tlocrt, i to tako da su unutrašnje stranice u prizemlju svaka druge dužine, s razlikama od po 10 cm, tj. 1/3 palca (Sl. 26.). Još je nepravilnije svetište brinjske kapele, opet s razlikama u veličinama stranica, koje se odnose kao matematički niz.

Potkraj 15. stoljeća, pa i u 16. stoljeću, napisano je nekoliko 'knjizica', „Buchleina“,⁴³ s postupkom određivanja tlocrta, pročelja, profilacija, kao uputa 'svome sinu' ili učenicima kako graditi, iako samo za sakralne građevine. Tu je primjena kvadrangulacije, određivanje temelja, brojčani odnosi i sl. Karakteristično je da se prema kraju srednjega vijeka javljaju gotovi recepti, prikaz kako se na paru zarotiranih kvadrata određuju sve potrebne profilacije prozora, polustupova, vijenaca itd. (Sl. 27.). Time kao da je stavljena 'točka na i' razvoju, kao da je stvoren gotički manirizam i – kraj stila. U početku su ovi recepti mogli pomoći manje talentiranim vodama gradilišta, pa i letimičan pregled nekoliko manjih crkava pokazuje da je taj 'recept' za kvadrangulaciju najčešćih profilacija doista i primjenjivan. Iste je slučaj kod burgova 15. stoljeća, kada se neke jednostavnije profilacije stalno ponavljaju, kao beskonačan niz inačica (Sl. 25.).

Mjere u srednjem vijeku: sam tlocrt burga, kao i pojedine građevine, određivane su mjerama toga doba:⁴⁴ hvatima (1 hvat = 195 cm = 6 stopa; 1 stopa = 32,5 cm = 12 palaca; 1 palac = 2,7 cm ili /inačica/ = 3,25 cm). U projektiranju građevina uvijek se koristi cijeli

38 HORVAT, 1999: 193-195

39 HORVAT, 1989: 107-108

40 KOTRBA, 1959: 25-28

41 MENCLOVA, 1972, II: 121-123

42 HORVAT, 1984-1985: 58-59

43 BOOZ, 1956: 42-44 [Hans Schmuttermeyer, Matthäus Roritzer, Lorenz Lacher]

broj hvati i stopa ili jednostavni razlomci hvata i stope. Time je pojednostavnjeno samo projektiranje, primjena međusobnih odnosa i proporcija te isto tako iskolčenje građevine na terenu i sam tijek gradnje (Velika, Brinje, ulazna kula itd.; Sl. 11.). Međutim, to se radilo u tijekom 13.-14. stoljeća.

Bitan dio stila, tj. oblikovanja burgova, morala je biti najviša etaža i krovništvo (Sl. 29. i 30.), dakle nešto što nam je najmanje poznato. Prvotna krovništva – to možemo generalizirati – danas više ne postoje. Rijetki su crteži, vedute iz razdoblja gotike, a najstariji potječu iz 16. stoljeća, kada su već mnogi burgovi propali ili su pregrađeni zbog obrane od turskih napada. Suvremene vedute npr. praških Hradčana, Budima, Beča i drugih gradova, te burgova srednje Europe, pokazuju značajnu živost na krovovima palasa i kula, s tornjićima i visokim krovovima. Ispod ovakvih krovništva česta je konzolno istaknuta najviša, stambena etaža, koja može biti i obrambene namjene. Prvotni je pokrov bio od drvenih dasčica, sindre, da ih poslije, tijekom 15. stoljeća, zamjenjuju crjepovi. S crjepovima krovovi su vjerojatno već drukčijeg oblikovanja i gabarita, s obzirom na drukčije osobine crijepa u odnosu na sindru: veća težina, manja prilagodljivost složenim oblicima krovništva, a konačno i razne okolnosti pridonose drukčijim rješenjima. Gabariti i struktura najviše etaže i krovništva nad njom bitan su stilski dio građevine/građevina burga. Značenje krovništva i drvene konzolne etaže potvrđuje i konstatacija francuskog autora Jeana Gimpela:⁴⁵ važnost majstora-tesara izjednačena je s važnošću majstora-klesara! To se vidi po činjenici da su za kralja Filipa Lijepog kraljevski majstori obje struke dobivali istu plaću i imali iste povlastice, iz čega se može dosta slobodno zaključiti i o važnosti drvenih konstrukcija, pa prema tome i krovništva. I zaista, baš se na obrisu, na linijama siluete vidi složenost prostorne konstrukcije i dinamika gotike te, konačno, potvrdu važnosti toga dijela cjeline stila. Nemir kamenih fijala i vrhova kontrafora, kula i kulica na krovu neponovljiv je i tipičan za izgled arhitekture 15. stoljeća, ali mi ga ne poznajemo dovoljno.

Pogledajmo bitne stilske sastavnice burgova gotičkoga razdoblja: poziciju, tlocrt, koncepciju obrane, pročelja, detalje i profilacije te, na kraju, kompozicijske, grafičke i brojčane elemente – pristup i koncepcija drukčiji su nego u prethodnom, romaničkom razdoblju.

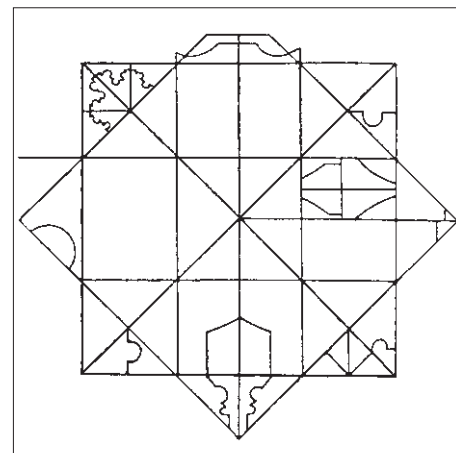
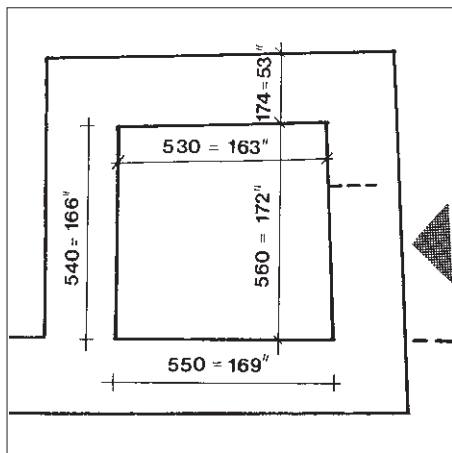
44 HORVAT, 1989: 61-70

45 GIMPEL, 1964: 106

46 A. HORVAT, 1975: 216-219; KRUEK, 1995: 27-29. Napomenimo da renesansni kašteli i tvrđave nisu predmet ovoga članka.

47 Pluća je danas pohranjena u Hrvatskom povijesnom muzeju u Zagrebu.

48 A. HORVAT, 1975: 40; MILETIĆ, 1988-1989: 79-80

Položaji gotičkih burgova, onih novih, već su pristupačniji i, što je važno, koncentrični, s unutrašnjim dvorištem koje dobiva važnu ulogu u formiranju tlocrta i funkcioniranju života burga. Sve su prostorije uzduž obodnih zidova jednostavno i logično povezane konzolnim galerijama. Branič-kula se ili izostavlja, ili postaje tek simbol statusa, a manje važna za obranu. Tlocrtna je struktura, međutim, složenija nego u 13. stoljeću, palasi su veći te s više prostorija i stambenoga komfora. Razrađen je sustav pratećih pojedinosti i njihovih profilacija, tako da cine oblikovnu cjelinu.

NAZOČNOST RENESANSE

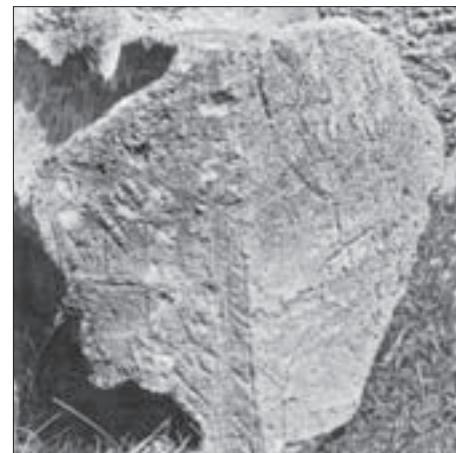
APPEARANCE OF RENAISSANCE

Mozda je najbolje odmah početi sa sljedećom konstatacijom: renesansnih burgova zapravo nema, jer ono što se gradi potkraj 15. i početkom 16. stoljeća kao potpuno nove građevine, to više nisu burgovi, već renesansni kašteli, tvrđave, pa i dvorci. A renesansa koju u burgovima ipak zatječemo već je posljedica dopuna i preinaka starijih burgova.⁴⁶ Ono što je pritom 'prava' renesansa zapravo su tek neke nove koncepcije stambenih i sličnih prostorija te nova oblikovanja detalja – prozora, kamina, konzola i sl., naknadno ugrađenih. Primjer je za to ploča s grbom pečuskog biskupa Sigismunda Ernusta na burgu Đurđevcu⁴⁷ (Sl. 31.): ploča je očito klesana u Mađarskoj, u Pečuhu, te dopremljena u Đurđevac.⁴⁸ Možda je važnija renesansna djelatnost na burgovima – dodavanje baterijskih kula i prilagodavanje burgova borbi vatrenim oružjem (npr. dodavanje polukružne zidine s nizom otvora za jače vatreno oružje na Brinju, Belcu, Stupčanici, Čaklovcu, Đurđevcu, Novom Vinodolskom itd.; Sl. 32.). Zatim, tu je naglašavanje dvorišta burga, vjerojatno po primjeru dvora kralja Matije Korvina u Višegradu. Iako su polukružni nadvoj vrata, prozora i slične pojedinosti uvijek pomalo u uporabi, njihova se primjena potkraj 15. i po-

SL. 26. NEPRAVILNOST TLOCRTA PRIZEMLJA ULAZNE BRANIČ-KULE BRINJA, IZRAŽENA BROJKAMA: SVE SE ČETIRI STRANICE RAZLIKUJU ZA PO 10 CM, TJ. 1/3 STOPE
FIG. 26 GATEWAY OF BRINJE CASTLE, IRREGULARITY OF THE GROUND-FLOOR PLAN EXPRESSED NUMERICALLY: THE LENGTH DIFFERENCE BETWEEN ALL FOUR SIDES IS 10 CM OR 1/3 FOOT

SL. 27. CRTEŽ KVADRANGULACIJE IZ „WIENERARCHITEKTURMUSTERBUCHA“, SA SVIM POTREBNIM PROFILACIJAMA JEDNE CRKVE, NA JEDNOM JEDINOM PARU KVADRATA – MODUL JE DEBUJINA ZIDA SVETIŠTA
FIG. 27 DRAWING OF QUADRANGULATION FROM "WIENERARCHITEKTURMUSTERBUCH" WITH ALL NECESSARY PROFILES ON A CHURCH, ON A SINGLE PAIR OF SQUARES – THE MODULE IS THE THICKNESS OF THE CHANCEL WALL

SL. 28. PRIMJER CRTANJA PROFILACIJE PRIJE KLESANJA NA PRESJEČNU PLOHU: VUKOVOJ, KAPELA SV. VUKA POKRAJ KLENOVNİKA
FIG. 28 AN EXAMPLE OF PROFILE DRAWING PRIOR TO CARVING ON THE CUTTING PLANES: ST WOLFGANG'S CHAPEL, VUKOVOJ NEAR KLENOVNİK

SL. 29. PRIMJER NAJVIŠE ETAŽE KASTELA U PAZINU
FIG. 29 THE HIGHEST FLOOR OF THE CASTLE IN PAZIN

SL. 30. PRIMJER 'RAZIGRANOSTI' KROVOVA NA BURG U VUKOVARU, VEDUTA IZ 17. ST.
FIG. 30 AN EXAMPLE OF LIVELY ROOFS ON THE CASTLE IN VUKOVAR, VEDUTE, 17TH C.

SL. 31. ĐURĐEVAC, RENESANSNA PLOČA S GRBOM BISKUPA SIGISMUNDA ERNUŠTA, 1484., DANAS U HRVATSKOM POVJESNOM MUZEJU U ZAGREBU
FIG. 31 ĐURĐEVAC, RENAISSANCE SLAB WITH THE COAT-OF-ARMS OF BISHOP SIGISMUND ERNUSZT, 1484; TODAY HOUSED AT THE CROATIAN HISTORY MUSEUM IN ZAGREB

četkom 16. stoljeća intenzivirala. Tipičan je primjer preuređenja burga Samobora prigodom pregradnje na novim, kaštelnim zasadama, gdje su svi nadvoji i lukovi isklesani kao polukružni, iako s gotičkim skošenjem ruba.⁴⁹ Slično zatječemo i na burgu Zelini, pregrađenom početkom 16. stoljeća.

Susedgrad, koji je najvjerojatnije izgrađen tijekom druge polovice 13. stoljeća, također se pregrađuje u dva navrata, potkraj 15. i u 16. stoljeću, gdje je ova druga pregradnja značajnija.⁵⁰ Iako se radi o renesansi, mogu se razlikovati dvije ruke, različite kvalitete oblikovanja i klesanja. Na zaostalim ulomcima doprozornika i dovratnika (Sl. 33.), zaista već renesansnog oblikovanja, na dovratnicima⁵¹ još nalazimo neke reminiscencije gotike, i to one kasne (radi se o motivu 'križanih štapova'), kao i neke druge značajke u profiliranju.

Nedavna su arheološka istraživanja burga **Ružice** otkrila mnogo renesansnih pojedivosti i ulomaka arhitektonske renesansne plastike.⁵² To su: abak jednoga renesansnog kapitela (?) pilastra (Sl. 34.), ograda empore (kapele?) sa slijepim gotičkim kruzistima i renesansno stiliziranim florealnim ukrasima. Sve te pojedivosti treba povezati sa značajkama tlocrta, koji je prije svega namijenjen ugodnom i reprezentativnom stanovanju. Zanimljivo je da se prostorije palasa Ružice koncentriraju, da se stambeni, intimni dio odvaja od reprezentativnog i gospodarskog, a otvorene su galerije dosta kratke, kvadratnog tlocrta, čime se izbjegava pojačano hlađenje prostorija.⁵³ Ovakvu strukturu tlocrta

ne nalazimo, koliko nam je to danas poznato, nigdje. Je li to utjecaj renesanse ili posljedica svjesnoga, racionalnog projektiranja pod utjecajem humanizma? Dvorište je očito bilo reprezentativno, s arhitektonskim renesansnim pojedivostima koje se miješaju s onima gotičkim. Budući da su galerije dvorišta tijekom vremena pregrađivane, a danas i srušene, nije nam moguće rekonstruirati prvotni, renesansni izgled galerija u dvorištu.

Vlasnici Ružice bili su knezovi Iločki, Nikola II. i Lovro tijekom 15. i početkom 16. stoljeća pa ove renesansne pregradnje, a i pojačanja obrane vatrenim oružjem, treba njima pripisati, najvjerojatnije Lovri Iločkom. Nikola II. Iločki izgradio je sredinom 15. stoljeća i palas u Iloku, okružen značajnim utverdama, već talijanske koncepcije. Zapadni, ulazni dio ilocke utvrde – citadele, građen vjerojatno u doba Lovre Iločkog, renesansnih je zasada, potpuno okrenut prema borbi vatrenim oružjem. Veliki palas kvadratnoga tlocrta vjerojatno je građen ugledanjem na dvor mađarsko-hrvatskog kralja Matije Korvina sa željom za postizanje reprezentativnosti jer, konačno, Nikola II. Iločki bio je kralj Bosne. Gradnja tijekom druge polovice 15. stoljeća već je morala biti inspirirana renesansnim idejama, koje su možda ipak očitije u obrambenim građevinama zapadnih dijelova citadele. Na palasu baš i ne nalazimo renesanse, a Lada Prister misli da je to, ako je nje i bilo, tijekom turske okupacije i poslije oslobođenja stradalo.⁵⁴ Tu se misli, prije svega, na klesanu arhitektonsku plastiku. Arheolog Ž. Tomićić, koji je iskapao sjevernu stranu dvorca Odešcalchi, smatra da se u pravilnosti tlocrta palače knezova Iločkih već nazire renesansni dvorac.⁵⁵ Uostalom, tijekom druge polovice 15. stoljeća javlja se stanovit 'kasnogotički klasicizam' kao bijeg od 'baroka' kasne gotike. Ali, monumentalnost je postignuta.

ZAKLJUČAK

CONCLUSION

Stil je vrlo relativna vrijednost „... za koji još nije postavljena potpuna, svestrana i općeprihvatljiva definicija”.⁵⁶ A stil je mnogo toga, čega možda nismo uvijek svjesni. Stil određuje i duh vremena, i običaji arhitekata i voditelja gradnji, i tehničko-tehnološke zakonitosti. Konačno, i materijal (vrsta kamena)

49 HORVAT, 1992-1993: 60-63

50 DOBRONIC, 1984.a: 116-117 datira renesansnu pregradnju između 1502. godine do sredine 16. stoljeća.

51 PRISTER, 1998: 43-47

52 RADIC, BOJČIĆ, 2004: 33, 35-40, 42, 67, 68

53 HORVAT, 2009: 41-42

54 PRISTER, 2002: 201

55 TOMIČIĆ, 2003: 141; TOMIČIĆ, 2004: 146-148

56 *** 1966, 4: 327 (natuknica 'Stil')

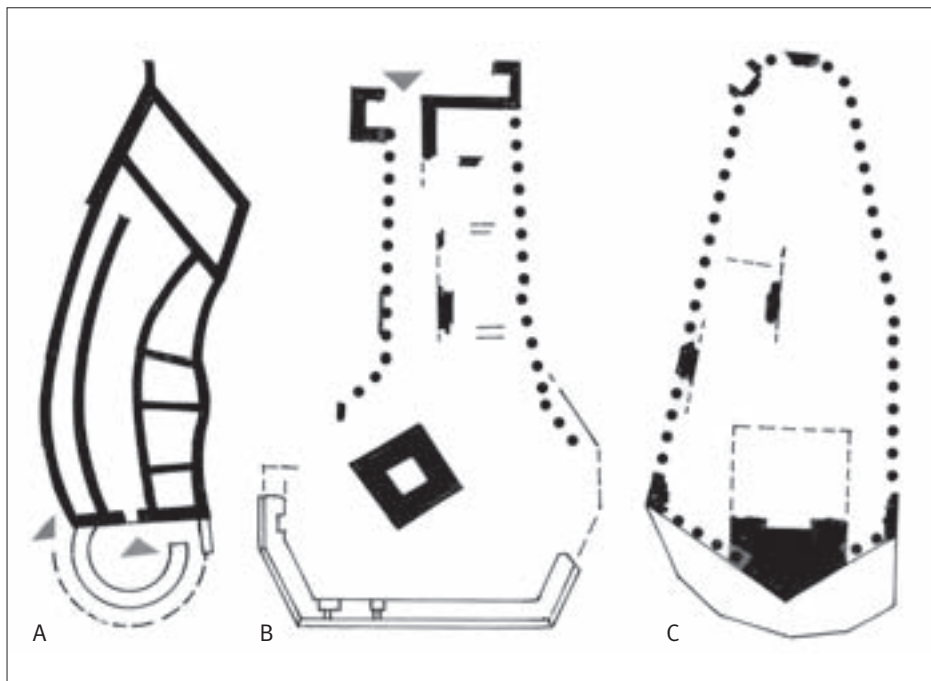
usmjerava klesare prema vitkosti ili masivnosti konstrukcije – ili obratno sve primjereno trenutačnomu stilskom izričaju.

Razvoj arhitekture burgova tijekom 13. stoljeća teče dvojno, na dva kolosijeka: prvo su to bile male građevine koje prekida provala Tatara 1242. godine, da bi se nakon toga shvatila potreba gradnje jačih utvrda. Pa i nakon toga, gradi se više tipova i veličina burgova, koji nisu posljedica razvoja od manjih prema većima. Primjerice, burg Medvedgrad, građen sredinom 13. stoljeća, nije rezultat nekakva razvoja, bar ne kod nas; njegov tlocrt i volumen 'doneseni' su iz neke radionice, s nekoga gradilišta u srednjoj Europi, zajedno s množinom kvalitetnih romaničkih detalja. Manje su građevine varijacije teme, koja je mogla živjeti i u starijoj, drvenoj arhitekturi, sada već izrečena romaničkim rječnikom, bez obzira što taj 'rječnik' možda ima manji broj 'riječi', često i skrivenih.

Dvojnost arhitekture 13. stoljeća nalazimo i u geografskoj podijeljenosti našega prostora: burgovi koji se grade u kontinentalnom dijelu Hrvatske i u Slavoniji građeni su u drugim uvjetima nego oni uz Jadransko more, gdje je jaka antička tradicija i utjecaji susjednih zemalja.

Naši su romanički burgovi više romanički po svojoj jednostavnosti, koncepciji tlocrta, duhu, po grubosti svojih zidova, po svojim jednostavnim oblicima negoli po pojedinostima, koje gotovo da ne nalazimo, osim iznimno, sačuvane. Zatim, burgovi su u romaničkim projektirani i izvedeni pomoćnim metodama kojima romanika raspolaze: jednostavna kvadrangulacija, omjeri, primijenjene mjere (hvat, stopa, palac), jednostavni volumeni, specifična faktura zida te rijetke pojedinosti i primijenjeno drvo čine stilsko-oblikovnu cjelinu. Romanička logika u projektiranju i zidanju prilagođena je 'stilu života' onoga doba, ali i potrebama svakodnevnosti stanovnika burga. A obrambena je logika prisposobljena logici napadača, jer i to utječe na ponašanje svih sudionika pri realizaciji burgova i njihova stila.

Ako prema jednostavnim, danas nama dostupnim tlocrtima skiciramo njihovu, isto tako jednostavnu nadgradnju, izrasta pred nama mogući izgled tadašnjih burgova, i onih u Slavoniji, i onih u Hrvatskoj, u Lici i Krbavi. Grafički prikazi burgova Like i Krbave na Paganovoj karti iz 1525. godine, bez obzira koliko bili shematski, nimalo se ne razlikuju od predloženih skica (Sl. 35.). Pagan je svoju kartu crtao početkom 16. stoljeća i, po svemu sudeći, on je vidio ove burgove, pa bi i njegovi prikazi mogli biti blizu realnosti. Sudeći po ostacima zidova burgova Like i Krbave, nastalih u 13. i početkom 14. stoljeća, tijekom ova dva stoljeća nisu se mnogo promijenili. Zanimljivo je da se ni veliki burg Medvedgrad

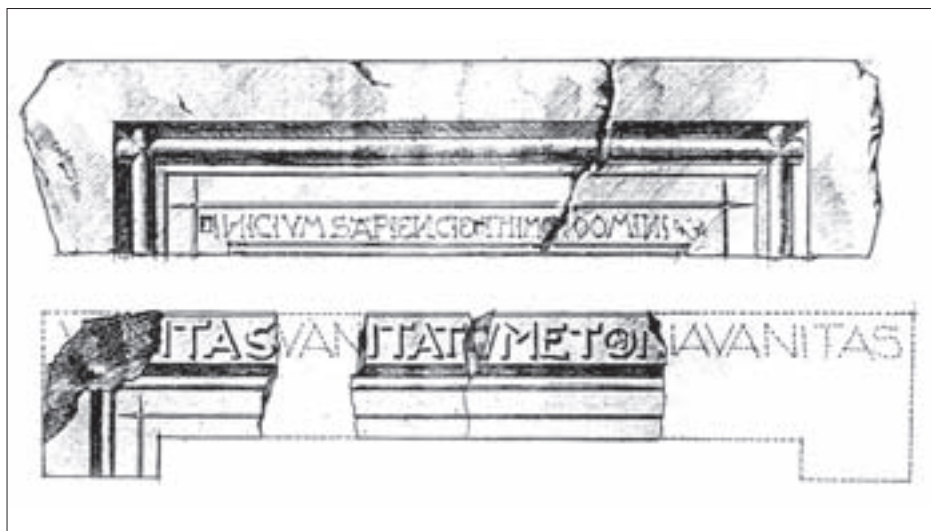

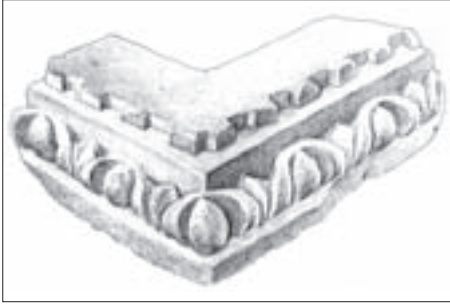
svojim gabaritom nije mnogo razlikovao od onih manjih. Romanički su burgovi građeni od početka, bez prethodnih zidanih struktura, pa je i njihov izgled u potpunosti bio romanički ili, bolje reći, primjeren svome dobu i kraju. Kasniji, gotički burgovi nadovezali su se na starije građevine pa im je onda i izgled bio odgovarajuća kombinacija stilova. Dobar je primjer Ozalj.

Srednjovjekovni se pristup obrani najbolje vidi po širokoj akciji gradnje burgova i drugih utvrda nakon provala Tatara 1242. godine, koju prati i stil sa svojim značajkama. Ali gradnja novih burgova ne obuhvaća samo obranu, već poboljšava opću strukturu burgova,

SL. 32. PRIMJERI DOGRADNJI ARTILJERIJSKIH BATERIJSKIH KULA OKO 1500. GODINE: A – BELEC; B – STUPČANICA; C – ČAKLOVAC
FIG. 32 EXTENSIONS TO THE CONSTRUCTION OF BATTERY TOWERS, CA 1500: A – BELEC; B – STUPČANICA; C – ČAKLOVAC

SL. 33. SUSEDGRAD, PRIMJERI NADVRATNIH RENESANSNIH GREDA, DANAS U HRVATSKOM POVIJESNOM MUZEJU
FIG. 33 SUSEDGRAD, RENAISSANCE LINTELS, TODAY AT THE CROATIAN HISTORY MUSEUM

Sl. 34. RUŽICA, ULOMAK RENESANSNOG VIJENCA NEKOG PILASTRA (?)

FIG. 34 RUŽICA CASTLE, FRAGMENT OF A RENAISSANCE PILASTER CORNICE (?)

prije svega onu stambenu. I, dakako, dodaje se stilski aparat.

Prijelaz na gotiku je postupan, inače nazvan i prijelaznim, romaničko-gotičkim stilom. Neke značajnije burgove grade mađarski kraljevi i viteški redovi – templari (do 1312. godine) i ivanovci. S obzirom na to da ove građevine nisu još dovoljno arheološki istražene, zasad smo tek na terenu pretpostavki. Kod dva takva lokaliteta, Bedemgrada i Čaklovca, očita je visoka kvaliteta projekta, klesanja i pojedinosti, koji neosporno ukazuju na njihov nastanak oko 1300. godine. Pa ipak, još ima natruha romanike. Kod Bedemgrada je, a i Čaklovca, važno pitanje: koliko je na njegov izgled mogla utjecati sveza templara sa Svetom zemljom i njihova iskustva u izgradnji fortifikacija?

Iako gotičke burgove nalazimo i tijekom 14. stoljeća, nema ih mnogo sačuvanih, pa tako ni njihovih pojmnosti. Bitna im je osobina da su zidovi i dalje masivni, građevine nešto veće, s pojedinostima koje neosporno pripadaju gotičkom stilu. Burgovi Slunj i Brinje upravo su reprezentativni primjeri gotičke arhitekture, s novim strukturama tlocrta te množinom pojedinosti i profilacija. Realizira se jak naglasak na stambene prostorije, okupljene oko intimnoga dvorišta. Gradska kapela postaje najreprezentativniji dio bur-

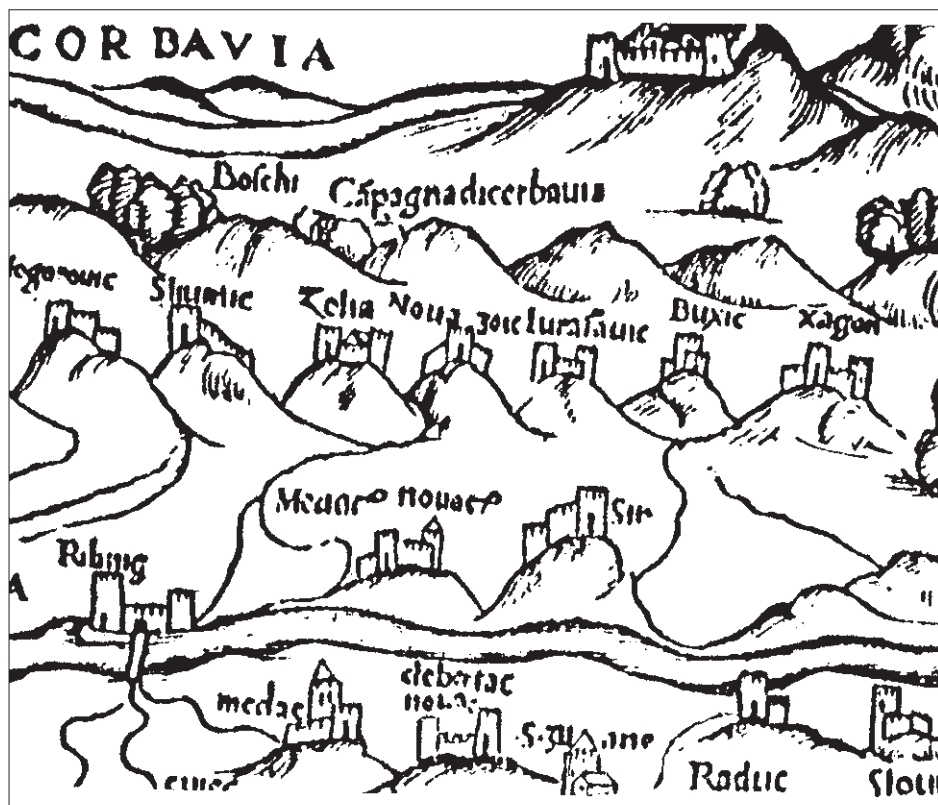
ga, a branič-kula, unatoč svojoj istaknutosti, kao da je prije svega statusni simbol. Ove se činjenice poslije osjećaju u strukturi tlocrta, gdje kapele postaju dio stambene jezgre burgova, lako pristupačne. Obrana je tijekom 15. stoljeća bila u drugom planu, ali krajem 15. i početkom 16. stoljeća turska prijetnja donosi bitne promjene i pregradnje i Brinja, a i mnogih drugih burgova. Bila je to prigoda promjene i negiranja mnogih starijih stilskih značajki.

Prema kraju 15. stoljeća u pregradnju burgova uključuje se i renesansa uređenjem stambenih prostorija renesansnim detaljima, dok je renesansa u obrani sve značajnija primjenom renesansnih načina obrane vatrenim oružjem. Ovim preinakama burgovi nisu postali renesansne građevine jer renesansa gradi nove kaštele i tvrđave na novim položajima i s bitno drukčijim pristupom obrani. Međutim, mijenja se i izgled burgova gotičkoga razdoblja.

Naša srednjovjekovna realnost u arhitekturi od samih početaka dosta odstupa od uobičajenih stilskih podjela. Radi se o specifičnom preuzimanju utjecaja u umjetnosti i arhitekturi koje Lj. Karaman naziva umjetnošću provincijske, granične i periferijske sredine. Čini se da mnogi naši burgovi potpadaju pod ovu treću grupu objekata jer su

domaće situacije s burgovima upravo takve kakvim ih Lj. Karaman opisuje: „Periferijska sredina je kraj, koji u stanovitom rastojanju od vodećih kulturnih krajeva prima pobude s više strana, usvaja ih i prerađuje, razvijajući samostalnu umjetničku djelatnost na vlastitom tlu. Takve sredine realiziraju široke sinteze umjetničkih oblika različita podrijetla u prostoru i vremenu, tj. iz oblika koji ne potječu samo iz različitih krajeva, nego su značajni za vremenski različite stilske periode. U periferijskoj sredini duboko ukorijenjeni oblici nekog podrijetla održavaju se dugo čak i onda, kad u tu sredinu dostruje novi stilski izrazi; tako nastaju zanimljive jake retardacije stila i dugotrajne faze prijelaznih ili miješanih stilova na prijelazu iz jednog stilskeg razdoblja u drugo...”⁵⁷

No, to i nije jedini razlog ovakva načina gradnje i primjene stila. Naime, majstori dolazeći u naše krajeve prihvaćaju zatečene običaje u gradnji i oblikovanju. Znači li to da su lokalni običaji jači, da preteže želja investitora, da je djelovanje u našim krajevima određeno svojim zakonitostima u gradnji? Vjerojatno, jer imamo francuske burgove, njemačke burgove, španjolske... – svaki sa svojim specifičnostima, koje uključuju i bogatstvo obrade i način obrane. Tako je i u nas, možda u nešto skromnijim realizacijama i strukturama.

Sl. 35. KARTA OKOLICE ZADRA I DIJELA LIKE I KRBAVE M. PAGANA IZ DOBA OKO 1525. GODINE, DETALJ: UOČITI NAČIN CRTANJA LICKIH BURGOVA, KOJI VJEROJATNO ODGOVARAJU SCHEMATIZIRANJU REALNOG STANJA I JOŠ ROMANIČKOM IZGLEDU NEKIH OD NJIH!

FIG. 35 MAP OF THE NEIGHBOURING AREA OF ZADAR AND PARTS OF LIKA AND KRBAVA, MADE BY M. PAGAN IN CA 1525; DETAIL: NOTICEABLE ARE THE DRAWINGS OF LIKA CASTLES WHICH PROBABLY CORRESPOND TO SCHEMATISATION OF THE ACTUAL STATE AND EVEN MORE ROMANESQUE CHARACTER OF SOME OF THEM!

LITERATURA

BIBLIOGRAPHY

1. BOOZ, P. (1956.), *Der Baumeister der Gotik*, München
2. DOBRONIĆ, L. (1984.a), *Renesansa u Zagrebu*, Zagreb
3. DOBRONIĆ, L. (1984.b), *Posjedi i sjedišta templara, ivanovaca i sepulkralaca u Hrvatskoj*, „RAD JAZU”, 11, Zagreb
4. ENTZ, G. (1976.), *Gotische Baukunst in Ungarn*, Budapest
5. GIMPEL, J. (1964.), *Le batisseurs des cathedrales*, Pariz
6. GVOZDANOVIC, S. (1960.), *Okic*, „Bulletin JAZU”, 2-3: 81-88, Zagreb
7. GVOZDANOVIC, S. (1967.-1974.), *Lipovec*, „Bulletin JAZU”, 1-3: 41-50, Zagreb
8. HORVAT, A. (1959.), *Skulptura Parlerovog kruga u Zagrebackoj katedrali*, Zbornik za umjetnostno zgodovino, V-VI: 245-267, Ljubljana
9. HORVAT, A. (1975.), *Između gotike i baroka*, Zagreb
10. HORVAT, Z. (1974.), *Tvrđi grad Velika*, „Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske”, 3-4: 35-39, Zagreb
11. HORVAT, Z. (1977.), *Bedemgrad – Našice*, „Vijesti konzervatora i muzealaca Hrvatske”, 4: 7-16, Zagreb
12. HORVAT, Z. (1984.-1985.), *Burg u Brinju i njegova kapela*, „Peristil”, 27-28: 42-67, Zagreb
13. HORVAT, Z. (1985.), *Jedan stari izvedbeni nacrt na trogirskoj katedrali*, „Čovjek i prostor”, 10: 32, Zagreb
14. HORVAT, Z. (1986.), *O izgledu srednjovjekovnog zida na primjerima nekih građevina u kontinentalnoj Hrvatskoj*, „Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske”, 12: 179-192, Zagreb
15. HORVAT, Z. (1989.), *Strukture gotičke arhitekture*, Zagreb
16. HORVAT, Z. (1992.-1993.), *Polukružni luk u gotičkoj arhitekturi kontinentalne Hrvatske*, „Peristil”, 35-36: 55-68, Zagreb
17. HORVAT, Z. (1999.), *Kapele u burgovima 13.-15. stoljeća u kontinentalnoj Hrvatskoj*, „Prostor”, 7 (2 /18/): 181-198, Zagreb
18. HORVAT, Z. (2007.), *Branic-kule na burgovima kontinentalne Hrvatske od 13. do 15. st.*, „Prostor”, 15 (1 /33/): 27-41, Zagreb
19. HORVAT, Z. (2008.), *Pozicije burgova tijekom 13.-15. stoljeća*, „Prostor”, 16 (1/35): 22-39, Zagreb
20. HORVAT, Z. (2009.), *Stambeni prostori u burgovima 13.-15. stoljeća u kontinentalnoj Hrvatskoj*, „Prostor”, 17 (1/37/): 32-51, Zagreb
21. IVEKOVIĆ, Č. (1927.), *Dalmatiens Architektur und Plastik*, 3, Bec
22. KARAMAN, LJ. (1963.), *O djelovanju domaće sredine u umjetnosti hrvatskih krajeva*, Zagreb
23. KLAJČ, V. (1975.), *Povijest Hrvata*, 1, Zagreb
24. KOTRBA, V. (1959.), *Kompozicijska shema kleneb P. Parlere v hramu sv. Vita v Praze*, „Umeni”, 7: 254-270, Prag
25. KRUIHEK, M. (1995.), *Krajiške utvrde i obrana Hrvatskog kraljevstva tijekom 16. stoljeća*, Zagreb
26. KRUIHEK, M. (1997.a), *Krapina – castrum et oppidum*, „Hrvatsko zagorje”, 3: 5-22, Krapina
27. KRUIHEK, M. (1997.b), *Topografija krbavske spomeničke bastine*, zbornik „Krbavska bitka i njezine posljedice”, Zagreb
28. KUŽIĆ, K. (2003.), *Hrvati i križari*, Zagreb
29. LAPAJNE, D. (2005.), *Redni broj 78, Lokalitet: Stari grad Žumberak*, „Hrvatski arheološki godišnjak”, 2: 157-158, Zagreb
30. LAPAJNE, D. (2006.), *Lokalitet: Stari grad Žumberak*, „Hrvatski arheološki godišnjak”, 3: 180-182, Zagreb
31. LAPAJNE, D.; MAHOVIĆ, G. (2005.-2006.), *Stari grad Tušcan na Žumberku*, „Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske”, 29-30: 75-84, Zagreb
32. LASZOWSKI, E. (1902.), *Hrvatske povijesne građevine*, Zagreb
33. LOVRENČEVIĆ, Z. (1985.), *Srednjovjekovne građevine u Podravskoj regiji*, „Podravski zbornik”: 168-198, Koprivnica
34. LOVRENČEVIĆ, Z. (1989.), *Srednjovjekovne građevine na Bilogori*, Arheološka istraživanja u Podravini i Kalničko-bilogorskoj regiji, „Posebna izdanja Hrvatskog arheološkog društva”, 14: 139-166, Zagreb
35. MENCLOVA, D. (1972.), *Česke hrady*, I/II, Prag
36. MILETIĆ, D. (1994.), *Romanički plemićki grad Okic*, zbornik „Pod Okicem”, 87-102, Jastrebarsko
37. MILETIĆ, D. (1998.), *Plemićki grad Susedgrad*, „KAJ”, 5-6: 63-94, Zagreb
38. MILETIĆ, D. (1988.-1989.), *Neki problemi izvođenja konzervatorsko-restauratorskih radova prigodom obnove starog grada Đurđevca*, „Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske”, 14-15: 59-83, Zagreb
39. MILETIĆ, D.; VALJATO-FABRIS, M. (1987.), *Kapela sv. Filipa i Jakova na Medvedgradu*, Zagreb
40. PRISTER, L. (1998.), *Susedgrad ili nedovršena priča o jednom gradu*, katalog izložbe u Hrvatskom povijesnom muzeju, Zagreb
41. PRISTER, L. (2002.), *„Iločki statuti 1525. godine i iločko srednjovjekovlje”*, znanstveni skup, zbornik: 199-203, Osijek
42. RADIĆ, M.; BOJČIĆ, Z. (2004.), *Srednjovjekovni grad Ružica*, katalog izložbe, Osijek
43. REGAN, K. (2002.), *Srednjovjekovna utvrda Sveta Elizabeta (‘Pepelara’) u Prekodravlju*, „KAJ”, 35 (1): 101-106, Zagreb
44. REGAN, K. (2004.), *Plemićki grad Veliki Kalnik*, „KAJ”, 3: 83-104, Zagreb
45. SMICIKLAS, T. (1905, 1906), *CD*, III i IV, Zagreb
46. STOPAR, I. (1977.), *Razvoj srednjeveške grajske arhitekture na slovenskem Štajerskem*, Ljubljana
47. SZABO, GJ. (1920.), *Stari gradovi*, Zagreb
48. ŠANJEK, F. (1993.), *Crkva i kršćanstvo u Hrvata – srednji vijek*, Zagreb
49. ŠIMEK, M. (2005.), *Lokalitet: Utvrda Paka*, „Hrvatski arheološki godišnjak”, 2: 133-135, Zagreb
50. ŠIMEK, M. (2006.), *Lokalitet: Utvrda Paka*, „Hrvatski arheološki godišnjak”, 3: 144-147, Zagreb
51. TOMIČIĆ, Z. (1996.), *Fortifications of Orders of Knights in Medieval Croatia, Castrum Bene – Castle and Church*, 5: 201-218, Gdansk
52. TOMIČIĆ, Ž. (1998.), *Im jahrehundertalten Grenzgebiet zwischen den Westen und dem Osten Europas – Festungen der Ritterorden im mittelalterlichen Kroatien*, „Hortus artium medievalium”, 4: 169-178, Zagreb-Motovun
53. TOMIČIĆ, Ž. (2003.), *Na tragu srednjovjekovnog dvora knezova Iločkih (Ujlaki)*, „Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu”, 20: 131-150, Zagreb
54. TOMIČIĆ, Ž. (2004.), *Kasnosrednjovjekovni pećnjaci iz dvora knezova Iločkih – dokaz sveza Iloka u Europe*, „Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu”, 21: 143-176, Zagreb
55. VALENTIĆ, M.; PRISTER, L. (2002.), *Zbirka kamenih spomenika*, 2. dop. izdanje, Hrvatski povijesni muzej, Zagreb
56. *** (1962.), *Enciklopedija likovnih umjetnosti*, 2, Zagreb
57. *** (1966.), *Enciklopedija likovnih umjetnosti*, 4, Zagreb
58. *** (1992.), *Katalog izložbe „Granice Hrvatske na zemljovidima od 12. do 20. st.”*, Hrvatski povijesni muzej, Zagreb

IZVORI

SOURCES

ARHIVSKI IZVORI

ARCHIVE SOURCES

1. MK – Ministarstvo kulture, Konzervatorski odjel, Uprava za zaštitu kulturne baštine, Zagreb
2. MK-RI – Ministarstvo kulture, Konzervatorski odjel, Rijeka
3. HRZ – Hrvatski restauratorski zavod, Zagreb

IZVORI ILUSTRACIJA

ILLUSTRATION SOURCES

Sl. 1.	IVEKOVIĆ, 1927.
Sl. 2., 3., 8., 9., 11., 16., 19.-26.	Crtež: autor
Sl. 4., 6., 7., 12., 14., 18., 28.	Foto: autor
Sl. 5., 13.	Foto: T. Petrinec [MK]
Sl. 10.	Foto: B. Nadilo [„Gradevinar”]
Sl. 15.	MILETIĆ, VALJATO-FABRIS, 1987: 14
Sl. 17.	Foto: D. Miletic [HRZ]
Sl. 27.	Prema: BOOZ, 1956.
Sl. 29.	Foto: MK-RI
Sl. 30.	LASZOWSKI, 1902: 57
Sl. 31.	Foto: B. Balić
Sl. 32.	Crteži: D. Miletic (A); Z. Horvat (B i C)
Sl. 33.	Prema: RADIĆ-BOJČIĆ, 2004.
Sl. 34.	Crtež: T. Stahuljak, prema: MILETIĆ, 1998.
Sl. 35.	*** 1992. (detalj s karte M. Pagana iz 1530.)

SAŽETAK

SUMMARY

STYLISTIC STRATIGRAPHY OF 13TH-15TH CENTURY CASTLES
IN CONTINENTAL CROATIA

Castles of continental Croatia have architectural features that belong to Central European stylistic idioms but also contain elements influenced by the local as well as coastal architecture. They were built in the Romanesque, Gothic and Renaissance styles which tend to blend in transitional periods. Due to insufficient preservation of Croatian castles, evidence of styles can be found in seemingly subsidiary details such as construction methods, structures of ground plans, units of measurement (yard, foot) designs of entire buildings and decorative profiles made by quadrangulation, proportions.

Defining an architectural style of a building includes adherence to certain regularities and patterns expressed in material, form and construction during a specific period. Both small and large buildings were built by the same masons since the requirements for construction skills and knowledge were widespread. The body of the castles were mostly small and, additionally, poorly preserved. The style noticeable on the remnants of walls possibly points only to a manner of construction of a specific wall, the unit of measurement, ground plan, brick format and indiscernible traces of medieval architectural design. However, this is not the case only when small scale castles are concerned. Bigger ones contain more significant and distinct traces of styles in elements such as doors, windows, corbels, cornices, niches and the like.

The castles discussed in this paper were built from the 13th to the beginning of the 16th century with alternations in the Romanesque, Gothic and Renaissance styles as well as a merge of one style with another in transitional periods. In addition, Croatian architecture defies categorization into these styles since it was distant from significant construction sites and not enough under their influence. That led to the situation which gave rise to specific stylistic variants that were characterized by strong retardation and a blend of styles quite freely used by local masons in their buildings. The renowned art historian Ljubo Karaman called this phenomenon "peripheral art" and "peripheral architecture".

Yet another fact that should be stressed is that foreign masons, who came to work on construction sites of Croatian castles, continued with previously used styles and construction methods. Evidently, the reasons for that were investor's wishes, local architectural principles and skills of the local work force. Also important was the building material that

was most available in certain places – in lowland Croatia that was brick, in hilly areas it was the local stone, though the one found in the area of Velebit Mountain was rather unsuitable for fine carving. Wood was, naturally, also used, especially in forestial areas but wooden buildings have not survived at all. Brick and stone architecture also contained wooden elements such as ceilings, galleries, wooden attics which have also been poorly preserved.

The **Romanesque** style can be divided into two parts: before the Tatar incursion in 1242 and the following period. The castles dating from the period before Tatar incursions were built on prominent, rocky hilltops which were convenient locations for defence purposes. The castles were rather small, built from wood and with thin walls. After the Tatar withdrawal, the construction of castles and fortifications intensified due to defence requirements and rumours that the Tatars were planning another invasion. Smaller buildings were mostly variations of one ground plan design, with simple, crystal like forms without numerous details. Bigger castles featured much more marked Romanesque details (Medvedgrad Castle) attested by ground plans, construction methods of wall faces, units of measurement used in construction, simple system of quadrangulation, semicircular arch and nearly geometric simplicity.

The transition to the **Gothic** style was gradual and often expressed as the transitional Romanesque-Gothic style, whereas the pronounced adherence to the style occurred at the end of the 14th century with the emergence of new forms of design, ground plans and details. Apart from that, the castles from this period have survived to a greater extent. Their plans are concentric with an inner courtyard. The construction shows pronounced influences of the Czech workshops that originated in the stylistic climate of Peter Parler's workshops in Prague. The castles were bigger, more representative, with more emphasis placed on residential space and comfort ("Bohemian windows", cantilevered toilet, tile stoves, and roof tiles instead of shingles). Rooms were mostly covered with wooden ceiling. Stone was used for much more details, such as doorjambs, window jambs, cantilevers, staircases, niches and the like, which were made pronouncedly in the Gothic style, regardless of their simple forms. Chapels were built next to the residential spaces, as part of the castle's core. Design meth-

ods include to a high degree quadrangulation, both for making ground plan and defining profiles. There were certain customary principles for designing details: measurements expressed in yards and feet, relations of whole numbers, customary dimensions of doors and windows and the like. They were built from carved stone in combination with walls made from rubble or bricks.

The beginning of the 15th century is generally characteristic for less attention being paid to defence. However, since the advance of the Ottomans brought protection back to the fore, castles were added with towers and their surroundings adapted to a newly created situation. New firearms and new war waging methods led to new concepts in the design of defence structures.

Numerous representative structures were built for the high nobility among which special mention should be made of the palaces in the castles of Ilok, Ružica, Ozalj, Cesargrad, Ludbreg, Čakovec and Gorjani. Their characteristic feature is the square ground plan of the residential palace with an interior courtyard, which were additionally surrounded with an exterior ring of fortifications. A prominent place among these structures is taken by the palace of the princes of Ilok, that is, Nikola of Ilok, who was the King of Bosnia and a magnate distinguished in Central Europe. His palace in Ilok should have been on a par with other royal residences.

Renaissance – Towards the end of the 15th century, castle construction included Renaissance ideas which were architecturally expressed as circular artillery towers added to castles and most probably set at the ends directed towards the enemy attacks. In addition, defence was strengthened by bulwarks and moats. Habitation was continually improved by building bigger residential spaces and adding new Renaissance details. The Renaissance influence came from Italy, either directly or through Hungary, but also from the coastal parts of Croatia. Architectural details and their profiles were frequently a mixture of the Late Gothic and Renaissance styles.

There was also an increasing number of structures completely built in the Renaissance style, mainly fortifications. However, they were mostly Renaissance castles as individual fortified buildings rather than entire towns, with significantly different defence concepts. Interestingly, these castles featured Gothic architectural details, especially windows and doors.

ZORISLAV HORVAT

BIOGRAFIJA

BIOGRAPHY

Dr.sc. **ZORISLAV HORVAT**, dipl.ing.arh., viši je znanstveni suradnik. Radio je kao aktivni projektant, a do odlaska u mirovinu bio je zaposlen na mjestu konzervatora – višega savjetnika pri Upravi za zaštitu kulturne baštine Ministarstva kulture u Zagrebu. Tijekom dugogodišnjega znanstvenog bavljenja poviješću hrvatske arhitekture objavio je četiri knjige i veći broj znanstvenih članaka. Vodio je obnove najsofisticiranih spomeničkih sklopova na području kontinentalne Hrvatske.

ZORISLAV HORVAT, Dipl.Eng.Arch., Ph.D., Senior Research Associate. He worked as a designer. Until his retirement he worked as a conservationist – Senior Adviser in the Administration for the Protection of Cultural Heritage of the Ministry of Culture. He was carrying out scientific research into the history of Croatian architecture over many years and published four books and many papers. He was the head of restoration projects of the most sophisticated monumental structures in continental Croatia.

